

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς ως ιατρός

Σταύρος Ι. Μπαλογιάννης*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εις τα τελευταία έτη της ζωής του ο Αδαμάντιος Κοραΐς, πλήρης εμπειριών, γνώσεων, πολυτίμου και πολυπλεύρου προσφοράς, μοναδικών συνεχών δυσχερειών, αδιαλείπτων αγώνων και ευγενών οραματισμών, προβαίνει εις απολογισμόν όλων των ημερών της ζωής του και ανοίγει πλήρως την ψυχήν του διά να εκφράση κατά τρόπον λιτόν και συνεπτυγμένον, γεγονότα και συναισθήματα, όπως τα έζησε προσπαθών, να τα διηθήση κατά το δυνατόν πληρέστερον διά του ηθμού της αντικειμενικότητας.

Εις την αυτοβιογραφίαν του [1], την οποίαν συνέταξεν το 1829, τέσσαρα έτη προ της εις Κύριον εκδημίας του, δηλώνει χαρακτηριστικώς, με πολλήν ειλικρίνειαν και αίσθησιν ευθύνης ότι «οστις ιστορεί τον ίδιον βίον, χρεωστέι να σημειώση και τα κατορθώματα και τα αμαρτήματα της ζωής του με τόσην ακρίβειαν, ώστε μήτε τα πρώτα να μεγαλύνη, μήτε τα δεύτερα να σμικρύνη, ή να σιωπά παντάπασι, πράγμα δυσκολώτατον, διά την έμφυτον εις όλους μας φιλαυτίαν». Την δήλωσιν αυτήν εφήρμοσεν εμπράκτως, καθ' όλην την συγγραφήν της βιογραφίας του και των πολυαριθμών επιστολών του, αι οποίαι εκφράζουν την σοβαρότητα, την απλότητα, την ειλικρίνειαν, την ευγένειαν, την μετριοπάθειαν και την εντιμότητα του χαρακτήρος του.

Επιπροσθέτως, εις τας επιστολάς του [2], ο Κοραΐς καταγράφει τας σκέψεις, τας εκτιμήσεις, τους οραματισμούς, τας συμβουλάς, τας παραινήσεις, την κριτικήν, τας παρακλήσεις, τας ανησυχίας, τας θλίψεις, τας αγωνίας, τας καθημερινάς δυσχερείας, τους συνεχείς προβληματισμούς, την ευαίσθητον κατάστασιν της υγείας του, τα πλούσια συναισθήματα και τας συχνάς ψυχολογικάς διακυμάνσεις του, τα εναλλασσόμενα γεγονότα της ζωής του, τα παγκόσμια γεγονότα και ιδίως τας προσπαθείας και τον ιερόν αγώνα των Ελλήνων διά την ελευθερίαν, όπως ο ίδιος τα έζησε ή εμμέσως τα εγνώρισεν κατά την διάρκειαν της πλήρους έργων, επιμόνων προσπαθειών, συνεχών αγώνων και ευθυνών πολυμόχθου ζωής του.

*Διεύθυνσις συγγραφέως:

Σταύρος Ι. Μπαλογιάννης, Ομότιμος Καθηγητής Νευρολογίας, Αγγελάκη 5, Θεσσαλονίκη 54621. Τηλ. +302310270434, Fax +302310270434, Email: sibh844@otenet.gr

Αι δύο αυτά ουσιώδεις πηγαί επιτρέπουν την διείσδυσιν εις τον πλούσιον εις ευγενή στοιχεία και απέραντον εις λειτουργικήν έκφρασιν και πολυδιάστατον έκτασιν ψυχικόν κόσμον του Κοραΐ, εις την προσπάθειαν προς αναζήτησιν της κυρίας ιδιότητος, την οποίαν διεφύλαττεν αμετάβλητον πάντοτε ο Κοραΐς, ως σταθερόν κατευθυντήριον άξονα της πολυσχιδούς λειτουργικότητος του.

Η αρχική πορεία του

Εις την αυτοβιογραφίαν του¹, η οποία εγράφη εις Παρισίους και ανέρχεται εις 24 μόνον σελίδας, κατά την αρχικήν έκδοσιν αυτής εις Αθήνας το 1870,[1] αναφέρει ότι εγεννήθη εις την Σμύρνην την 27ην Απριλίου του 1748 από πατέρα Χίον, τον Ιωάννην Κοραΐ και μητέρα Σμυρναία την Θωμαΐδα Ρυσίαν. Ήτο ο μεγαλύτερος εξ οκτώ τέκνων, εκ των οποίων παρέμειναν εν ζωή μόνον δύο, ο ίδιος και ο αδελφός του Ανδρέας, ο οποίος ήτο κατά τρία έτη νεώτερος αυτού.

Ο εκ μητρός πάππος του, ο Αδαμάντιος Ρύσιος, τον οποίον εθαύμαζεν πάντοτε ο Κοραΐς, ήτο εκ των σοφωτέρων φιλολόγων της Σμύρνης «ο πρώτος φιλόλογος του γένους²», διαθέτων μεγάλην βιβλιοθήκην, εμπλουτισμένην δι' έργων αρχαίων Ελλήνων και λατίνων συγγραφέων. Ο Ρύσιος μη έχων υιούς προσεπάθησεν να δώση την καλύτεραν δυνατήν παιδείαν εις τας τρεις θυγατέρας του³, τας οποίας εδίδασκε μετά επιμονής και ενθουσιασμού. Δυστυχώς ο πάππος απεβίωσεν έν έτος προ της γεννήσεως του Κοραΐ και ο πατέρας του, ο οποίος, παρά την απλότητα της παιδείας του, διακατείχετο από αγάπην διά την μόρφωσιν και την γνώσιν⁴,

¹ Η αυτοβιογραφία εγράφη κατόπιν επιμόνων παρακλήσεων του φίλου του Ευστρατίου Ράλλη, ο οποίος διέμενεν εις το Λονδίον.

² Εις επιστολήν προς Κωνσταντίνον Πετρίζην την 28ην Απριλίου του 1827.

³ Ο Κοραΐς αναφέρει επιγραμματικώς εις την αυτοβιογραφίαν του « Η μήτηρ μου κατελάμβανεν ικανώς του παρακμάζοντος Ελληνισμού τα συγγράμματα»

⁴ Ο Κοραΐς εθαύμαζεν τον πατέρα του διά την ευφυΐαν, την πολύπλευρον κοινωνικήν δράσιν του και τον σεβασμόν τον οποίον ενέπνεεν εις τους συμπολίτας του. Ανέφερον σχετικώς εις την αυτοβιογραφίαν του «...όσοι είχαν διχονοίας εμπορικής, οικιακάς ή άλλας οιασδήποτε διαφοράς, εις τον πατέρα μου κατέφευγαν, ως μόνον ικανόν να τας διαλύση με την εμπειρίαν του και να ειρηνοποιήση τους ενδιαφερομένους με την έμφυτον ρητορείαν». Εκ παραλλήλου διά την φιλομάθειαν του πατρός του ανέφερον «αν και στερημένος παιδείας, ήτο στολισμένος από την φύσιν με νουν οξύτατον, και άλλα της φύσεως δωρήματα πολλά· ώστε εκατάλαβεν, ότι μόνη η παιδεία τελειοποιεί τα δώρα της φύσεως, και επυρώθη με τον έρωτα της παιδείας· αλλά μη δυνάμενος πλέον να την αποκτήση σχολικώς, ανεπλήρωσε την έλλειψιν, συχνάων όπου εύρισκε κανένα λόγιον άνδρα, διά να ποτίζη την δίψαν του με την ακρόασιν της παλαιάς Ελληνικής σοφίας».

ενέγραψεν τον Αδαμάντιον εις το νεοσυσταθέν ελληνικόν σχολείον, την Ευαγγελικὴν Σχολήν, εκ της οποίας απεφοίτησεν ούτος, διατηρών δυστυχώς αληγνάς αναμνήσεις διὰ την σκληρότητα των διδασκάλων και την πτωχείαν της διδασκαλίας των⁵.

Ευτυχώς ο Κοραΐς εκληρονόμησεν την πλουσίαν βιβλιοθήκην του πάππου του Αδαμαντίου, εις την οποίαν είχε την χαράν να ευρίσκη μοναδικόν πλούτον έργων και να εμβαθύνη εις τα συγγράμματα των Αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων [3] αποκομίζων τον πλούτον της σοφίας των.

Συγχρόνως, ήρχισεν την εκμάθησιν της Ιταλικής και Γαλλικής γλώσσης με απότερον σκοπόν, έχων αυτὰς ως υπόβαθρον, να δυνηθή να εμβαθύνη πληρέστερον εις την λατινικήν γλώσσαν, δεδομένου ότι έβλεπεν πολλάς ερμηνευτικές σημειώσεις και παραπομπὰς εις την λατινικήν εις πολλά ελληνικά συγγράμματα και εις σπανίας εκδόσεις έργων, όπως εις την δυσεύρετον έκδοσιν του Στράβωνος από τον Κασωβώνα⁶. Επί πλέον, αντελαμβάνετο ότι η Λατική, συγγενεύουσα με την Ελληνικήν γλώσσαν είναι κατ' ουσίαν «περικαλής θυγάτηρ, περικαλλεστέρας μητρός» (*pulchra filia pulchrioris matris*)⁷, ως συνήθως ανεφέρετο.

Διὰ την εκμάθησιν της Λατινικής γλώσσης, ο Κοραΐς απέφυγεν τους Ιησουίτας μοναχούς και ιερείς, λόγω του εντόνου και συνεχούς προσυλητισμού τον οποίον ήσκουν εις την Σμύρνην επί των Ορθοδόξων κατά την εποχήν του και απετάνθη εις τον Ολλανδόν εφημέριον της εκκλησίας του Ολλανδικού προξενίου της Σμύρνης, τον Βερνάρδον Κεύνον⁸, ο οποίος εχαρακτηριζετο διὰ την σοφίαν, την ευπρέπειαν, την σοβαρότητα και την απλότητα του βίου του, την ενάρτερον ζώήν του και τον σεβασμόν τον οποίον εις άλλους ενέπνεεν [3].

Εις τον Κεύνον ο Αδαμαντιος θα εδίδασκεν την Ελληνικήν γλώσσαν με αντάλλαγμα την εκμάθησιν υπ' αυτού της Λατινικής. Ο Κεύνος, διὰ του ήθους και της εν γένει προσωπικότητος του, διεδραμάτισεν σημαντικόν ρόλον εις την παιδείαν και την διαμόρφωσιν του ψυχικού περιγράμματος του Κοραΐ, διὰ τον οποίον ούτος αναφέρετο πάντοτε μετά μεγάλου σεβασμού και ευγνωμοσύνης, λέγων «ο Δόμιμος είναι ... άνθρωπος, δεν έχω μεγαλύτερον τίτλον να του δώσω».

Ο Κεύνος συμπαραστέκετο εις όλα τα προβλήματα του Κοραΐ, στηρίζων αυτόν ψυχολογικώς, κατά τας συναισθηματικές διακυμάνσεις της ηλικίας του, τας συχνὰς καταθλιπτικές καταστάσεις τας οποίας διείρχετο, τας υπαρξιακάς αγωνίας και αναζητήσεις του, τους φιλοσοφικούς προβληματισμούς.

και τας επιστημονικάς αναζητήσεις του, τας σπουδάς του και αργότερον προθύμως ενίσχυνεν αυτόν, κατά τας σοβαράς οικονομικάς δυσχερείας, τας οποίας αντιμετώπιζεν ως φοιτητής της Ιατρικής εις την Γαλλίαν.

Παρά τα προβλήματα της υγείας, τα οποία εξεδηλώθησαν εις ηλικίαν δεκατριών ήδη ετών διὰ συχνών αιμοπτύσεων, αι οποίαι συνεχίσθησαν έως της ηλικίας των είκοσι ετών, ο Κοραΐς ήτο ακαταπόνητος εις την αναζήτησιν της γνώσεως και ήθελεν να εμβαθύνη συνεχώς εις την αρχαίαν Ελληνικήν σοφίαν. Επί πλέον ο Κοραΐς ενετρώφησεν, συν τοις άλλοις, και εις την εκμάθησιν της Εβραϊκής γλώσσης, έχων ως επιθυμίαν την μελέτην της Παλαιάς Διαθήκης εκ του εβραϊκού κειμένου, ενώ ανεζήτει συγχρόνως, διδάσκαλον διὰ την Αραβικήν γλώσσαν, προκειμένου να μελετήση εκ του πρωτοτύπου τα έργα των μεγάλων Αράβων ιατρών, θαυμαστών του Ιπποκράτους και του Γαληνού, οι οποίοι ήνθισαν εις την Περσίαν και ενεπλούτισαν διὰ των έργων των τα Πανεπιστήμια της Ιβηρικής χερσονήσου..

Τα έτη της Ολλανδίας

Ο πατήρ του Κοραΐ, ο οποίος ησχολείτο με το εμπόριον υφασμάτων και ιδίως εκ μετάξης, ηθέλησεν να αναπτύξει εμπορικάς συναλλαγὰς με την Ολλανδίαν, γεγονός το οποίον δεν ήτο ασύνηθες διὰ τους εμπόρους της Μ. Ασίας και των νήσων του ανατολικού Αιγαίου. Διὰ τον λόγον αυτόν απέστειλεν τον Αδαμάντιον εις το Αμστελόδαμον (*Amsterdam*), το οποίον ήτο εκ των πλέον σημαντικών εμπορικών και οικονομικών κέντρων της Βορείου Ευρώπης, προσελκύον το ενδιαφέρον πολλών ελλήνων και ξένων εμπόρων και οικονομικών παραγόντων. Συγχρόνως κατά την εποχήν του Κοραΐ, εις την Ολλανδίαν ήνθιζεν η ελευθερία της σκέψεως συνηφασμένη μετά της θρησκευτικής ελευθερίας, γεγονός το οποίον προσήλκεν πολλούς στοχαστάς, οι οποίοι συνέβαλλον ουσιωδώς εις την διαμόρφωσιν των φιλοσοφικών κατευθύνσεων της Ευρώπης των Νεωτέρων Χρόνων.

Παρά το γεγονός ότι ο Αδαμάντιος απεχθάνετο το εμπόριον, το οποίον ήτο πολύ μακράν των διαφερόντων του, εν τούτοις εθώρει ότι η μετάβασις του εις την Ολλανδίαν θα συνέτεινεν εις την διεύρυνσιν των οριζόντων της γνώσεως και της σοφίας, θα συνέβαλλεν ουσιωδώς εις την μείζονα πορείαν της μαθήσεως εις τον χώρον της Φιλοσοφίας, της Ιστορίας, της Τέχνης και της ορθής εκμαθήσεως των ξένων γλωσσών, ενώ συγχρόνως θα τον απελευθέρωνεν από τα οδυνηρά συναισθήματα, τα οποία του προεκάλει πάντοτε η συνεχής παρουσία των Τούρκων εις την Σμύρνην και την Χίον.

Εις την Ολλανδίαν, ο Κοραΐς έμεινεν συνολικώς έξ έτη, αξιοποιήσας πλήρως τον χρόνον του, διδασκόμενος συνεχώς από σοφον και σεβάσιμον φιλόσοφον καλβινιστήν τον Αδριανόν Βύρτον⁹, τον επιφανέστερον εκ των 28 ανωτέρων καλβινιστών κληρικών, εις τον οποίον προσεκόμησεν συστατικάς επιστολάς από τον Κεύνον.

⁵ Κατά τον Θερειανόν τα πρώτα γράμματα εδιδάχθη ο Αδαμάντιος εις την «Ευαγγελικὴν Σχολήν της Σμύρνης, της οποίας προΐστατο ο εξ Ιθάκης Ιερομόναχος Ιερόθεος Δενδρινός « ανήρ έμπειρος οπωσούν των γραμματικών και εντριβής περί το κήρυγμα του θείου λόγου»

⁶ Isaac Casaubon (1559-1614)

⁷ Η έκφρασις αποτελεί παράφρασιν του στίχου του Ορατίου εκ της δεκάτης έκτης Ωδής του Πρώτου Βιβλίου «Ο Mater Pulchra Filia Pulchrior»

⁸ Bernhard Keun (1733-1801).

⁹ Adrien Buurt (1711-1781)

Ο Βύρτος, μετά της συζύγου του Καρολίνας (Iosina Carolina van Lynden), παρέδιδον μαθήματα εις την οικίαν των, η οποία διέθετε πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην, εις πολλούς νέους επιζητούντας την γνώσιν, τέκνα των επιφανεστέρων οικογενειών της πόλεως και ευρυτέρου κοινωνικού φάσματος, εν μέσω των οποίων ενετάχθη και ο Αδαμάντιος¹⁰.

Ο Αδαμάντιος εδίδασκετο κυρίως Λογικήν¹¹, το εγχειρίδιον της οποίας, δωρηθέν υπό τη Καρολίνας διειρήρη πάντοτε και Μαθηματικά. Παραλλήλως εις την βιβλιοθήκην του Βύρτου, εμελέτα επί πολλά ώρας τον Ηρόδοτον, τον Αθήναιον και άλλους Έλληνας και Λατίνους συγγραφείς, καλλιέργησας εις ευρείαν έκτασιν την ορθήν γνώσιν της Λατινικής γλώσσης, η οποία ήτο τότε η επίσημος γλώσσα των Πανεπιστημίων της Ολλανδίας, ενώ μετά ενθουσιασμού ενεβάθυνεν και εις τα πολύτιμα έργα των συγχρόνων Ολλανδών Ελληνιστών¹².

Δυστυχώς, λόγω της μη ευοδώσεως των εμπορικών συναλλαγών εις την Ολλανδίαν¹³, τας οποίας προσεπάθησεν

¹⁰ Εις την αυτοβιογραφίαν του ο Κοραΐς αναφέρει «Ο Σωκρατικός ούτος διδάσκαλος μ' εδέχθη ως υιόν του και αφού εξέτασε τας μικράς μου γνώσεις, μ' ερώτησεν αν με συγχωρούσαν αι εμπορικά ασχολία μου να υπάγω δις της εβδομάδος εις αυτόν, να διδάσκωμαι όσαν έκρινεν αναγκαία εις το καλώς συλλογίζεσθαι, από το οποίον (ως έλεγεν) έπρεπε να αρχίζη η ορθή παιδεία».

¹¹ Ο Κοραΐς εκφράζων την ευγνωμοσύνην του προς τον Βύρτον και την σύζυγον του Καρολίαν ανέφερον «Φυλάσσω ακόμη εις την βιβλιοθήκην μου ταύτην την Λογικήν (γραμμένη εις των Ολλανδών την γλώσσαν) δώρον πολύτιμον της σεβασμίας Καρολίνας. Έχω και του ανδρός της τινά συγγράματα, και αυτά εις Ολλανδικήν γλώσσαν. Έν από ταύτα μετέφρασεν εις την Γαλλικήν γλώσσαν ο πρώτος μου διδάσκαλος Bernhard Keun, επιγραφόμενον, Abrégé de la Théologie dogmatique, τυπωμένον εις Αμστελόδαμον, 1779. Σιώζεται και τούτο εις την βιβλιοθήκην μου».

¹² Η Ολλανδία εις την εποχήν του Κοραΐ ήτο σημαντικόν κέντρον κλασικών σπουδών. Ήδη από το δεύτερον ήμισυ του 14ου αιώνας η μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, εισήχθη υπό του Magnus, ο οποίος ίδρυσεν την αδελφότητα των Ιερωνυμίων, η οποία ανεπτύχθη και εκραταιώθη εν εκτάσει αργότερον υπό του Εγίου και του Εράσμου. Εις τα Πανεπιστήμια της Ολλανδίας εφοίτων σπουδασταί από όλας τας Ευρωπαϊκάς χώρας και εδίδασκον εις αυτά διαπρεπείς καθηγηταί εξ όλων των χωρών, ιδίως δε Γάλλοι και Γερμανοί. Εκ παραλλήλου εις Ολλανδίαν ιδρύοντο Αθήναια, τα οποία απετέλουν ακαδημίας προηγγμένων κλασικών σπουδών, εν μέσω των οποίων το Αθήναιον του Αμστελοδάμου ήτο το επιφανέστερον, εις το οποίον είχαν διδάξει. φιλοσοφίαν και μαθηματικά ο Τιβέριος Εμστερχούσιος, ο επιφανέστερος Ολλανδός ελληνιστής. Ο Κοραΐς εις επιστολήν του προς τον Πρωτοψάτην εις τας 27 Ιανουαρίου 1774, αναφέρει «Μεγάλη υπήρξεν ευεργεσία το ταξείδιον της Ολλανδίας, όπου γνωρίσας ανθρώπους σοφούς...ήρχισα να σπουδάζω τους Έλληνας συγγραφείς με μέθοδον παντάπασιν διάφορον...»

¹³ Διά την ζωήν εν γένει του Κοραΐ εις την Ολλανδίαν και την επί του εμπορίου ενασχόλησιν του υφίστανται πληροφορία προερχόμεναι από τον υπάλληλον του πατέρα του τον Πάτριον Σταμάτην Πέτρου, ο οποίος ενημέρωσεν διά δεκατεσσάρων επιστολών (Οκτ. 1772- Οκτ. 1774) τον Στάθη Θωμά, ο οποίος ήτο ο υπεύθυνος της εμπορικής εταιρείας εις την οποίαν μετείχεν και ο Κοραΐς, επί της πορείας και της ζωής του Αδαμαντίου εις το Άμστερνταμ Εκ των επιστολών καθίσταται εμφανές ότι ήτο αδύνατον ο Πέτρου να κατανοήση την δίψαν της αγάπης του Κοραΐ διά την γνώσιν, την επιστήμην, τον πολιτισμόν και την πνευματικήν καλλιέργειαν και παρερμήνευεν πλήρως, ως εκ τούτου, τον τρόπον της ζωής του Κοραΐ εις το Άμστερνταμ, υπογραμμίζων συνεχώς, ότι ούτος παρημέλει τας εμπορικές υποθέσεις του πατρός του, διά να σπουδάξη συνεχώς με την βοήθειαν πολλών διδασκάλων. Βλέπε σχετικώς Σταμάτην Πέτρου «Γράμματα από το Άμστερνταμ». Επιμέλεια Φίλιππος Ηλιού, Εκδ. «Ερμής» ΝΕΒ, 1976. Από τας σπουδάς του εις την Ολλανδίαν προφανώς ο Κοραΐς κατενόησεν πλήρως την αξίαν της κριτικής ερεύνης όπως αυτή καλλιιεργείτο εις την Ολλανδίαν υπό των Hemsterrhuis, Valckenaer και Ruhnken. Επί πλέον βλέπε την εργασίαν του Slot, B. J. (1980). Commercial activities of Korais in Amsterdam. The Gleaner, 16, 55-139).

να επεκτείνει, εφαρμόσας νεωτεριστικές μεθόδους, μη συμβατάς όμως προς το εμπορικόν πνεύμα της εποχής του [4], ο Κοραΐς ηναγκάσθη μετά πολλής θλίψεως και δυσανεσκειίας να λάβη, διά της προτροπής του πατρός του, την οδόν της επιστροφής εις την Σμύρνην, μέσω Βιέννης¹⁴, Τεργέστης και Βενετίας, εις την οποίαν παρέμεινεν όλον τον χειμώνα του 1778.

Επανερχόμενος εις την Σμύρνην, ολίγας ημέρας μετά από την εκτεταμένην πυρκαϊάν της πόλεως, κατά την οποίαν κατεστράφη και η πατρική οικία, κατελείφθη υπό βαθυτάτης θλίψεως¹⁵, έχων ως μόνην παρηγορίαν τας διδασκαλίας και νοθεσίας του διδασκάλου της Λατινικής γλώσσης Βερνάρδου Κεύνου, ο οποίος τον εστήριζεν και τον ωθούσεν με πολλήν διακριτικότητα και αίσθημα ευθύνης, εις την συνεχή καλλιέργειαν των αρετών και της γνώσεως.

Εν τέλει, παρέμεινεν πλησίον των γονέων του εις την Σμύρνην επί τέσσαρα έτη, κατά την διάρκειαν των οποίων ούτοι εις μάτην κατέβαλον όλας τας δυνατάς προσπάθειάς, διά να παραμείνη οριστικώς πλησίον των, προτείναντες συν τοις άλλοις και τον γάμον μετά βαθυπλούτου ύμφης, διακρινόμενης διά το κάλλος και την αρετήν της. Μη δυνάμενοι, εν τούτοις, να τον επηρεάσουν παρ' όλην την επιμονήν των και ανησυχούντες συγχρόνως διά την επιδεινούμενην πορείαν της επισφαλούς υγείας του, επέτρεψαν εν τέλει να μεταβή ούτος εις την Γαλλίαν διά σπουδάς εις την Ιατρικήν.

Η μετάβασις εις το Μονπελλιέ

Ο Κοραΐς διακατεχόμενος από την δίψαν της επιστήμης, ανεχώρησεν με πολλήν χαράν και ενθουσιασμόν εκ της Σμύρνης το 1782, διά να σπουδάση Ιατρικήν εις την Γαλλίαν.

Διά τας σπουδάς του επέλεξεν την ιατρικήν σχολήν του Μοντπελλιέρου (Montpellier)¹⁶, η οποία ήτο η επιφανέ-

¹⁴ Εις την Βιέννην παρέμεινεν επί τεσσαράκοντα ημέρας και συνήντησε εκεί τον Αρχιεπίσκοπον Βελιγραδίου Σωφρόνιον, αδελφόν του πατέρα του, ο οποίος κατέφυγεν εις Αυστριαν, υπό την προστασίαν της Μαρίας Θηρεσίας, δωκόμενος από τον Πασάν του Βελιγραδίου.

¹⁵ Ήτο τόση η μελαγχολία του Κοραΐ, ώστε είχαν την αίσθησιν ότι θα παραφρονήσει ως αναφέρει χαρακτηριστικώς εις την αυτοβιογραφίαν του «εκινδύνευσα να πέσω εις αληθινήν παραφροσύνην. Και εδώ τα' όνομα παραφροσύνη δεν είναι ρητορική υπερβολή».

¹⁶ Το Montpellier (Mons puellarum, Mons Pessulanus) ιδρύθη τον 10ον αιώνα επί της οδοῦ η οποία συνδέει την Ρώμην με την Ισπανίαν (Via Domitia), αρχικώς μεν ως μικρός εμπορικός σταθμός, καλούμενος Montepestellario, ο οποίος δε εν συνεχεία, μέχρι τον δωδέκατον αιώνα, εξελίχθη εις σημαντικόν εμπορικόν κέντρον. Λόγω της εμπορικής σημασίας του και ιδίως της περιφημίου ιατρικής Σχολής συνεκέντρωνεν πληθυσμόν εξ όλων των εθνών, φυλών και θρησκειών και ιδίως Αραβας, ονομασθέν ως εκ τούτου «Μικρά Κόρδοβα». Με την Γαλλίαν το Μοντπελλιέ ενσωματώθη διοικητικώς τελικώς το 1349. Σήμερον είναι η εβδόμη εις πληθυσμόν πόλις της Γαλλίας. Η πρώτη ιστορική περιγραφή του Montpellier, αναφέρει ότι εδέχθη τους πρόσφυγας του Maguelone, όταν τούτο κατεστράφη από τον Charles Martel το 737, κατά την διάρκειαν του πολέμου εναντίον των Αράβων. Το γεγονός αυτό συνέβαλεν εις την άμεσον πληθυσμιακήν ανάπτυξιν της μικράς έως τότε πόλεως, η οποία είχαν σταδιακώς επεκταθή περίξ του λόφου Montpellicret, επί του οποίου εδέσποζεν Μονή των Βενεδικτινών. Ο πληθυσμός της πόλεως κατέστη εθνολογικώς σύνθετος, δεδομένου ότι μεταξύ των κατοίκων της, υπήρχαν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, των Ρωμαίων, των Κελτών, Γάλλοι, Εβραίοι, Αραβες και Βησιγόθοι. Λόγω της πολυμορφίας του εθνολογικού, πολιτιστικού και θρησκευτικού υποβάθρου της πόλεως, επεκράτησεν εις αυτήν θρησκευτική ελευθερία, η οποία συνετέλεσεν ουσιαδών

στέρα και αρίστως οργανωμένη Ιατρική σχολή εις την Δυτικήν Ευρώπην [5].

Η Ιατρική σχολή του Montpellier [6] αποτελούσε την συνέχεια της σχολής του Σαλέρνο, εις την Απουλιάν της Ιταλίας, η οποία ήτο η πρώτη Ιατρική Σχολή εις την Δυτικήν Ευρώπην, η οποία κατά την παράδοσιν είχε ιδρυθή από τέσσαρας ιατρούς ένα Έλληνα, ένα Λατίνον, ένα Εβραϊόν και ένα Άραβα.

Κατά την ακαδημαϊκήν πορείαν της η σχολή του Σαλέρνο προσήλκεν φοιτητάς από όλον τον δυτικόν κόσμον, απέκτησεν δε μέγιστον κύρος ότε ο Φρειδερίκος ο ΙΙ της Σικελίας εξέδωσεν διάταγμα, συμφώνως προς το οποίον, όλοι οι ασκούντες την Ιατρικήν θα έπρεπε να έχουν την έγκρισιν της Ιατρικής Σχολής του Σαλέρνο.

Η ιατρική σχολή του Montpellier ήρχισεν να λειτουργεί τον δωδέκατον αιώνα, ήτοι το 1196, επί του Πάπα Ουρβανού του Πέμπτου, έχουσα ως πρότυπον την Σχολήν του Σαλέρνο ή μάλλον λειτουργούσα, κατ' ουσίαν, ως προέκτασις αυτής.

Κατά το δεύτερον ήμισυ του δεκάτου τρίτου αιώνος, αι δυσχερείς συνθήκαι εις την Νότιον Ιταλίαν ηνάγκασαν πολλούς διαπρεπείς ιατρούς, ως ήτο ο Roger de Parma, να καταφύγουν εις την Νότιον Γαλλίαν, μεταφέροντες αραβικά ιατρικά συγγράμματα, τα οποία εστηρίζοντο εις τα έργα του Ιπποκράτους και του Γαληνού [7], με αποτέλεσμα η σχολήν να καταστή κέντρον «Ιπποκρατισμού».

Ευλόγως, λόγω της πολυγλωσσίας, η διδασκαλία ήδη από τον δωδέκατον αιώνα εγένετο εις την Λατινικήν γλώσσαν¹⁷.

Η άσκησις της Χειρουργικής εθεσμοθετήθη εις το Montpellier υπό του Καρόλου του VI το 1399, ο οποίος απηγόρευσεν την διενέργειαν εγχειρίσεων εις μη αποφοίτους της Ιατρικής Σχολής του Montpellier. Ο διορισμός μονίμων καθηγητών εθεσμοθετήθη το 1495, επί του Λουδοβίκου του XII, ο οποίος έθεσεν οριστικώς την σχολήν υπό την αιγίδα του στέμματος.

Η σχολή του Μοντπελλιέ επεσκίασεν την σχολήν του Σαλέρνο και προσέφευεν επιφανείς ιατρούς, οι οποίοι έχαιρον ιδιαίτερου κύρους εις την Γαλλικήν Αυλήν [8, 9].

εις την ανάπτυξιν του εμπορίου και των επιστημών, ιδίως δε της Ιατρικής. Η πόλις ήτο συνδεδεμένη, κατά τους πρώτους αιώνας από της ιδρύσεως της, κυρίως μετά της Ισπανίας και της Ιταλίας, αι οποίαι ήσαν τα σπουδαιότερα κέντρα του Ελληνικού και Ρωμαϊκού πολιτισμού εις την Δύσιν. Τα 1383 ετέθη οριστικώς υπό το στέμμα της Γαλλίας.

¹⁷ Η Ιατρική σχολή του Montpellier, από της ιδρύσεως της, διήλθεν πολλά εξελικτικά στάδια ήτοι (α) το «βρεφικόν» από το 1000-1220, (β) το «παιδικόν και εφηβικόν» από το 1220-1494, όταν ανεγνωρίσθη υπό της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας και του Γαλλικού στέμματος, και (γ) το στάδιον της ενηλικιώσεως από το 1494 και εντεύθεν. Το 1420 η Ιατρική Σχολή ανεβαθμίσθη εις Ιατρικόν Πανεπιστήμιον "Universitas medicorum", τα 800 έτη δε της λειτουργίας αυτού εορτάσθησαν πανηγυρικώς τον Αύγουστον του 2020. Η πρώτη διδακτορική διατριβή, αναφερομένη εις τους καταλόγους της Σχολής, ανάγεται εις το 1661.

Λόγω της ιδιαιτέρας φήμης και της παγκοσμίου αναγνωρίσεως της ακαδημαϊκής λαμπρότητος αυτής¹⁸ συνηθίζεται να λέγεται υπό των σπουδαστών της σχολής «Olim Cous nunc Monspeliensis Hippocrates» (Ο Ιπποκράτης εις το παρελθόν ήτο Κώος, τώρα πλέον είναι από το Montpellier)¹⁹

Δυστυχώς, η επιδημία της Πανώλους, η οποία από την Γένουαν της Ιταλίας ήρχισεν να εξαπλούται ταχέως εις όλην την Ευρώπην από το 1348, απετέλεσεν αληθή καταστροφήν διά το Montpellier [10, 11], το οποίον απώλεσεν τα ενέα δέκατα του πληθυσμού του και είχε ευλόγως οδυνηράς συνεπτώας επί της λειτουργίας της Ιατρικής Σχολής²⁰ και της εν γένει κοινωνικής και οικονομικής ζωής της Γαλλίας και της Ιταλίας.

Εκ παραλλήλου, η επιστροφή των Παπών εις την Ρώμην εκ της Ανιγνον²¹ και ο εκατονταετής πόλεμος, ιδίως μετά από την μάχην του Poitiers το 1356²², επέφερον σοβαράν κοινωνικήν και οικονομικήν κρίσιν εις την Γαλλίαν, εδότησαν ισχυρώς την λειτουργίαν της Ιατρικής σχολής του Montpellier και επηρέασαν δυσμενώς την ποιότητα των σπουδών.

Εν τούτοις, τα ειδικά προνόμια του Στέμματος της Γαλλίας διά την Ιατρικήν Σχολήν και αι πολλά οικονομικά επιχορηγήσεις συνέβαλον ουσιωδώς εις την ταχείαν ανάκαμψιν αυτής και την διατήρησιν της εξεχούσης θέσεως την οποίαν έχαιρεν εν μέσω των Ιατρικών Σχολών της Δυτικής Ευρώπης, παρέχουσα την δυνατότητα εκπονήσεως ιδιαίτερως σημαντικών μονογραφιών και διδακτορικών διατριβών [12].

Εν μέσω των επιφανών ιατρών εις την Ιατρικήν σχολήν του Montpellier, διεκρίνετο ο καθηγητής της χειρουργικής Francois de La Peyronie, ο οποίος υπήρξεν προσωπικός χειρουργός του Λουδοβίκου του XV, συντελέσας τα μέγιστα εις την ίδρυσιν της Βασιλικής Εταιρείας χειρουργικής εις Παρίσιους το 1731.

¹⁸ Εις τον καταστατικόν χάρτην, ο οποίος συνετάχθη εις τας 17 Αυγούστου του 1220, υπό του Καρδινάλιου Conrad του Urach, εκπροσώπου του Πάπα Ονωρίου του ΙΙΙ, αναφέρεται "Επί πολλά έτη η Ιατρική ήνηθισεν ενδόξως εις το Μοντπελλιέ και από την πόλιν αυτήν εξηπλώθη εις τα διάφορα μέρη της γης προσφέρουσα την υγείαν και τον πλούτον των καρπών αυτής". (Εις Cartulaire de l' Universite de Montpellier, 1: 2).

¹⁹ Η έκφρασις αυτή αποτελεί προέκτασιν της απόψεως ότι ο Απόλλων, ο θεός της Ιατρικής, όταν έφυγεν από την Ελλάδα και τον Ελληνιστικόν κόσμον εγκατέστησεν το Ιερόν του εις το όρος Πελίων και έκτοτε από την Γαλλίαν, την Γερμανίαν, την Σαρματίαν, την Βρετανίαν και τας δύο Εσπερίδας προσήρχετο εκεί πλήθος ανθρώπων διά να προσφέρουν την λατρείαν των. Βλέπε: Strobelberger, E. Historia Monspeliensis. Nuremberg, 1625. Είναι σημαντικόν ότι εκ των πρώτων αδελφοποιήσεων της πόλεως του Μοντπελλιέ ήτο η μετά της Κω το 1962.

²⁰ Ο Simon de Covino, ιατρός εκ Παρισίων, ο οποίος ήσκησεν την Ιατρικήν εις το Montpellier κατά τα έτη της πανώλους, αναφέρει ότι η θανατική απόφασις ήτο εμφανώς αναγεγραμμένη εις όλα τα πρόσωπα των ανδρών και των γυναικών της πόλεως.

²¹ Οι Πάπαι παρέμειναν εις την Αβινιόν από το 1309 έως το 1377. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται ως Αιχμαλωσία της Αβινιόν. Το 1378 ο Πάπας Γρηγόριος ΙΑ΄ μετέφερε εκ νέου την Αγίαν Έδραν εις την Ρώμην.

²² Η μάχη του Πουατιέ διεξήχθη εις τας 19 Σεπτεμβρίου του 1356, κατά την οποίαν οι Άγγλοι, έχοντες επί κεφαλής τον πρίγκηπα της Ουαλίας Εδουάρδον, καλούμενον Μαύρον Πρίγκηπα, ενίκησαν τον βασιλέα της Γαλλίας Ιωάννην τον Β, ο οποίος υπέστη πολλές απωλείας εις την μάχην και τελικώς συνελήφθη αιχμάλωτος.

Η Ιατρική Σχολή του Μοντπελλιέ χορήγη τρία πτυχία ήτοι (α) το πτυχίον του προλύτου της ιατρικής, (β) το πτυχίον της αδείας ασκήσεως της ιατρικής και (γ) το πτυχίον του διδάσκοντος την ιατρικήν. Διά να αποκτήση ο σπουδάζων την Ιατρικήν το πτυχίον του διδάσκοντος, επεβάλλετο να ολοκληρώση επιτυχώς εξαετείς συνεχείς σπουδές, ενώ την ιδίαν εποχήν, πέντε έτη ήσαν επαρκή διά την ολοκλήρωσιν των ιατρικών σπουδών εις τα έτερα μεγάλα Πανεπιστήμια της Γαλλίας.

Αι σπουδαί του Κοραή εις το Montpellier

Εις το Montpellier ο Κοραής έφθασεν το 1782 «άπολις, άοικος, πατρίδος εστερημένος, ουκ οβολόν, ου δραχμήν, ουκ οικέτην έχων» και ενεγράφη εις την Ιατρικήν Σχολήν εις τας 14 Οκτωβρίου του ίδιου έτους [13], εις εποχήν κατά την οποίαν η σχολή αύτη, εις την οποίαν εκαλλιεργείτο και ήνθιζεν ο βιταλισμός ευρίσκετο εις «το μεσουράνημα της δόξης της»[14].

Επί έξι έτη ο Κοραής παρέμεινεν σπουδάζων την ιατρικήν, εν μέσω πολλών δυσχερειών, τόσον συνεπεία της επισφαλούς υγείας του, όσον και λόγω των σοβαρών οικονομικών αδυναμιών, τας οποίας συνεχώς αντιμετώπιζεν. Παρά ταύτα, αι σπουδαί του τον ενθουσίαζον και ενεπνέετο από τους διασήμους καθηγητάς ως ήσαν ο Grimaud, ο οποίος διά της σοφίας του προσήλκυεν πολλούς σπουδαστάς από όλην την Γαλλίαν, Γερμανίαν, Αγγλίαν και Ρωσσίαν και οι διαπρεπείς Chaptal και Broussonet, γνωστοί εις όλην την Ευρώπην. Ενεπνέετο επίσης και υπό του ευρυτέρου ιατρικού πνεύματος του βιταλισμού, το οποίον συνεδέετο μετά της αρχαίας Ελληνικής φιλοσοφίας και διεκρίνετο διά τον σεβασμόν εις την ανθρωπίνην ζωήν, το πνεύμα, την ψυχικήν υπόστασιν και την αναγνώρισιν της αξίας της ψυχοσωματικής ενότητος του ανθρώπου [14, 15].

Ο Κοραής εσεβάσθη πλήρως και απεδέχθη εξ υπαρχής εις ευρείαν έκτασιν τας απόψεις του Grimaud, ο οποίος ήτο διάπυρος θαυμαστής του Ιπποκράτους, μελετών εις βάθος τα έργα αυτού.

Ο Grimaud αντιστοίχως επέδειξεν ιδιαίτερά προσοχήν και φροντίδα διά τας σπουδές του Κοραή, αναγνωρίζων την ευφυΐαν τας γνώσεις, τον ενάρτεον και ισχυρόν χαρακτήρα και την επιμέλειαν αυτού, περιβάλλων ως εκ τούτου αυτόν μετά μεγάλης φιλοφροσύνης, βαθείας εκτιμήσεως και αληθοῦς υπευθύνου πατρικής φροντίδος.

²² Οι χαρακτηρισμοί αυτοί αναφέρονται από τον Θερεϊανόν, προερχόμενοι από τον Διογένην τον Σινωπέα.

²³ Ο βιταλισμός, αντιτιθέμενος προς τον μηχανισμόν, αποτελεί φιλοσοφικήν κυρίως δοξασίαν, συμφώνως προς την οποίαν η ζωή στηρίζεται εις την αρχήν της ζωτικής δυνάμεως (vis vitalis), η οποία εμφυσάει την ζωήν εις την ύλην και ζωοποιεί αυτήν. Υπόστηρικταί του βιταλισμού εις το Μοντπελλιέ ήσαν ο Paul-Joseph Barthez (1734-1806), ιατρός και εγκυκλοπαιδιστής και ο Théophile de Bordeu (1722-1776), ιατρός, φιλόσοφος και ποιητής, οι οποίοι κατέστησαν τον βιταλισμόν επίσημον φιλοσοφικήν θέσιν της Ιατρικής Σχολής του Μοντπελλιέ, απόηχος της οποίας ήτο ο μεταφυσικός βιταλισμός του Bergson. Βλέπε σχετικώς Jean-Baptiste Timothée Baumes, *Éloge de Paul-Joseph Barthez, de l'imprimerie de Jean-Germain Tournel, Montpellier, 1809*, Henri Bergson, *L'évolution créatrice*, Paris, Alcan, 1907. και Philippe Pinel. "Nosographie philosophique." (1807): 279-286.

Ο Κοραής, εις αντιστάθμισμα. εβοήθη σημαντικώς τον διδάσκαλον του εις την ερμηνείαν πολλών δυσνοήτων χωρίων των έργων του Ιπποκράτους και εις την ευρυτέραν ανάλυσιν αυτών, χαίρων ιδιαίτέρως από την συνεχή δημοσίαν ομολογίαν του Grimaud, ότι οι Έλληνες είναι οι αληθείς διδάσκαλοι του κόσμου.

Έν έτος από της εγκαταστάσεως του εις Montpellier, ο Κοραής έλαβεν την είδησιν του θανάτου του πατρός του, ο οποίος επήλθεν την 21ην Ιουλίου του 1783 και έν έτος αργότερον επληροφόρηθη τον θάνατον της μητρός του²⁵, γεγονός τα οποία τον εβύθησεν εις πέναντος θλίψεως και πόνου και τον έφεραν εκ παραλλήλου εις σοβαρόν οικονομικόν αδιέξοδον, το οποίον είχεν οδυνηράς επιπτώσεις επί της καταστάσεως της υγείας του, λόγω των πολλών συνεχών στερήσεων, τας οποίας μετά πόνου περιέγραψεν εις τας επιστολάς του «η τροφήν μου εστάθη πολλάκις μία συγγία άρτου καθ' ημέραν, επειδή η λίτρα του άρτου επωλήθη έως είκοσι γρόσια». Συνετηρείτο έκτοτε αφ' ενός μεν από τας χορηγίας συγγενών προσώπων, από την εκποίησης της ανακτησθείσης γονικής οικίας και κυρίως από τας μεταφράσεις ξένων συγγραμμάτων, τα οποία εξέδιδεν εις Παρισίους²⁶.

Η ευρεία γλωσσομάθεια του Κοραή τον εβοήθη να διακρίνεται και να προέχη εν μέσω των συμφορητών του, καθ' όλην την διάρκειαν των σπουδών του, εκ παραλλήλου δε να συντηρήται και να αντιμετωπίξη αξιοπρεπώς τας καθημερινάς δαπάνας του. Εγνώριζεν ήδη ως φοιτητής αππαιστως την Λατινικήν, την Αρχαίαν και Νέαν Ελληνικήν, την Εβραϊκήν, την Τουρκικήν, την Γαλλικήν, την Ιταλικήν, την Αγγλικήν, την Ολλανδικήν, την Ισπανικήν, την Ιταλικήν και την Γερμανικήν γλώσσαν.

Εν τούτοις, η μελέτη των επιστολών [16], τας οποίας έγγραφεν όταν ήτο εις το Montpellier, απευθυνόμενος προς τον φίλον του Ρώταν, Πρωτοψάλτην Σμύρνης αποκαλύπτουν την σημαντικήν στέρησιν οικονομικών δυνατοτήτων, την οποίαν επί μακράς περιόδους αντιμετώπιζεν²⁷.

²⁵ Ο Κοραής έτρεφε βαθύν σεβασμόν και μεγίστην ευγνωμοσύνην εις τους γονείς του. Αναφέρει εις την αυτοβιογραφίαν του «Αιωνία των η μνήμη! Τισούτους γονείς εύχομαι εις όλους τους νέους»

²⁶ Εν μέσω των μεταφρασθέντων συγγραμμάτων ήτο (α) η Κατήχησις του Ρώσου Πλάτωνος εκ της Γερμανικής εις την Γαλλικήν, η Κλινική Ιατρική του Selle (Christian Gottlieb Selle, *Medicina Clinica, oder Handbuch der medicinischen Praxis*, CF Himburg, Berlin 1781), (β) το έργον του W. Black, *Esquisse d'une histoire de la médecine et de la chirurgie*, μτφρ. Α δ . Κοραή, Παρίσι 1798 και άλλα ιατρικά έργα αποδοθέντα εις την Γαλλικήν εκ της Γερμανικής ή της Αγγλικής Γλώσσης.

²⁷ Εις την επιστολήν του προς τον Ρώταν την 12ην Φεβρουαρίου του 1883, αναφερόμενος εις μη αποστολήν οφειλομένων χρημάτων, έγγραφεν «Αυτή η πληγή αδελφέ μου χρειάζεται τομήν ή καύσιν, διά να μη απωλέσω τελευταίον και αυτά τα ολίγα αργύρια, με των οποίων την ελπίδα έμεινα μέχρι σήμερον εστερημένος από τα πλέον αναγκαία όργανα της σπουδής μου». Εις επιστολήν του προς τον ίδιον παραλήπτην, την 23 Μαρτίου του 1885, ο Κοραής έγγραφεν «Ελπίζω να με γράψης με πρώτον, ότι επώλησας το ωρολόγιον και το σιδηρούν κιβώτιον, αν το έκαμες, μη βραδύνης να το κάμης. Και δος ευθύς εις τον Δόμινον επί συνάξεξ διά να με τα στείλη, ότι είμαι ακόμη γυμνός από βιβλία και άλλα αναγκαία». Εις άλλον σημείον της ίδιας επιστολής αναφέρει «Θαυμάζεις διότι πώλησα τον Ορειβάσιον εις καιρόν όταν έπρεπε να θαυμάζης διατί δεν επώλησα και τον εαυτόν μου».

Αι σπουδαί του Κοραή εις την Ιατρικήν σχολήν του Montpellier [3, 17] υπήρξαν όντως λαμπραί. Την 11ην Ιουλίου του 1786 υπεστήριξεν την διατριβήν του (Thèse de baccalauréat) ενώπιον των καθηγητών του, παρουσία διακοσίων πνήντα ακροατών εκ των πλέον σοφών ιατρών και φιλολόγων της πόλεως και απέσπασεν τον θαυμασμόν και τον έπαινον όλων.

Η διατριβή υπό τον τίτλον Pyretologiae Synopsis²⁸ ήτο διατυπωμένη εις την Λατινικήν γλώσσαν και η προφορική ανάπτυξις αυτής εγένετο επίσης εις την Λατινικήν, την οποίαν ο Κοραής χειριζέτο κατά άριστον τρόπον, ίσως καλύτερον από τους ίδιους τους καθηγητάς του, γεγονός το οποίον ενεποίησεν βαθυτάτην εντύπωσιν εις τους εξεταστάς του και εις όλα τα μέλη της Ιατρικής Σχολής²⁹. Εχαρακτήρισθη ως η πλέον εκτενής διατριβή, η οποία κατετέθη κατά το έτος 1786 [18].

Η διατριβή του Κοραή, η οποία εξεπονήθη μετά μεγίστης επιμελείας, ακριβείας και συστηματικότητας, ανεφέρετο εις το φαινόμενον του πυρετού, το οποίον ως σύμπτωμα έχει και είχεν πάντοτε σημαντικήν διαγνωστικήν και προγνωστικήν βαρύτητα και αξίαν εις την Κλινικήν Ιατρικήν, από αρχαιότητας ήδη εποχής.

Εις την διατριβήν του ο Κοραής παρέθετεν αναλυτικώς τας απόψεις των μεγάλων Ελλήνων ιατρών, ήτοι του Ιπποκράτους, Γαληνού, Ιωάννου Ακτουαρίου, Αλεξάνδρου Τραλλιανού και των φιλοσόφων Πλάτωνος και Διογένης Λαερτίου, τας οποίας επαραλλήλιζεν και συνέκρινεν μετά των απόψεων των διαπρεπών ιατρών του 18ου αιώνος ήτοι των Haller, van Swieten, Stahl, Boernhaave, Hoffmann, Selle, Stoll, Sydenham, Grant και ετέρων. Το έργον διεπνέετο υπό της βαθείας κριτικής αναλύσεως και της ερμηνευτικής δεινότητος του συγγραφέως και εγένετο αποδεκτόν μετά μεγάλου θαυμασμού και ιδιαίτερας αναγνωρίσεως διά την επιστημονικήν αξίαν του.

²⁸ Την διατριβήν του ο Κοραής αφιέρωσεν εις τον Κεύον (Reverendissimo ac carissimo viro Bernardum Keun), εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης διά την πολύτιμον προσφοράν και την συνεχή υποστήριξιν του. Η διατριβή φέρει τον τίτλον Pyretologiae Synopsis quam peritissimis rei medicae, indyltaeque Universitatis Monspelienis Professoribus Regiis, N. N. D. D. Paul Jojeph de Barthez, cancellario et iudice, Fr. de Lamure, decano, Gasp. Joan. Rene, pro-decano, Antonio Gouan, Fr. Broussonet, Fr. Vigarous, Joan. Sabatier, Joan. Carol. de Grimaud, et Hent. Ludov. Brun, decani coadjutori, Theseos vice impugnandam obtulit, mense Julio praesentis anni pro prima Apollinari Laurea consequenda, Auctor DIAMANTES CORAY, Patria Snymensis, natione Graecus, Artium Liberalium Magister, et in eadem Universitate Medicinae Alumnus, Monspelii: Apud Joannem Martel, natu majorem, Regis, Occitaniae Comitiorum, Universitatisque Typographum, 1786. Η διατριβή συνίσταται εκ 192 παραγράφων, εκ των οποίων αι 34 απαρτίζουν τα προλεγόμενα. Διακρίνεται διά την κατανομήν αυτής εις τρία μέρη, εκ των οποίων το πρώτον μεν αναφέρεται γενικώς εις το φαινόμενον του πυρετού, τα έτερα δύο δε εις την ανάλυσιν της αιτιαθογενείας αυτού. Υπάρχουν πολλάι ετεξηγηματικά σημειώσεις και ευρύτατα σχόλια. Η διατριβή είναι διαποτισμένη υπό του Ιπποκρατείου και Γαληνικού πνεύματος και υπό θεωρίας του βιταλισμού, ενώ εκ παραλλήλου σχολιάζει εκτενώς όλας τας περί πυρετού απόψεις των νεωτέρων επιφανών ιατρών και περιγράφει όλας τας δυνατότητας της θεραπευτικής αντιμετώπισεως των πυρετικών κινήσεων.

²⁹ Αι εξετάσεις διά το πτυχίον της Ιατρικής εις το Πανεπιστήμιον του Μοντεπλιέ ήσαν δημόσιαι και διεξήγοντο ενώπιον όλων των καθηγητών της σχολής, του κοσμήτορος και του πρυτάνεως, μετά από το πέρας τριετών ευδοκίμων και επιμελών σπουδών. Αι εξετάσεις διήρκουν τέσσαρας συνεχείς ώρας, κατά τας οποίας υπεβάλλοντο συνεχείς ερωτήσεις, εις όλας εκ των οποίων όφειλεν να απαντήση ο υποψιθής ορθώς. Μετά από την επιτυχή έκβασιν των εξετάσεων, ο πτυχιούχος ωρκίζετο ότι θα παρακολουθήση τρία εισέτι έτη επιμελών σπουδών, εάν ήθελεν να διδάξη την Ιατρικήν, εκ παραλλήλου δε δεν θα ήσκη αυτήν εις το Μοντεπλιέ και τα προάστια αυτού, έως ότου επιτύχει και εις τας εξετάσεις διά την άδειαν της επαγγελματικής ασκήσεως της Ιατρικής.

Ο Κοραής ευλόγως ήτο βαθύτατα συγκεκινημένος από την θρυαμβευτικήν αποδοχήν της διδακτορικής διατριβής του και από την πληθώραν των επαινετικών σχολίων, τα οποία διετυπωθησαν υπό των καθηγητών του³⁰.

Κατά την διάρκειαν της αναπτύξεως της διατριβής του και εις το πλαίσιον των υποβληθεισών πολυαρίθμων ερωτήσεως ο Κοραής υπεγράμμησεν, ότι πολλάς εκ των νεωτέρων γνώσεων, τας εγνώριζαν ήδη ο Ιπποκράτης και οι Έλληνες ιατροί προ δύο χιλιάδων ετών.

Η λαμπρά επιτυχία των σπουδών του έχει ιδιαίτεραν αξίαν, δεδομένου ότι ο Κοραής έζη μεν τότε υπό συνθήκας μεγίστων οικονομικών δυσχερειών³¹, πρακτικώς στερούμενος των πάντων, παρά ταύτα δε ανθίστατο, μη καμπτόμενος και διατηρών αναλλοίωτον τον ενθουσιασμόν του διά την Ιατρικήν επιστήμη. Παρ' όλας δε τας οικονομικάς δυσχερείας ετύπωσε την διατριβήν του εις τριακόσια ανάτυπα, τα οποία εγένοντο ανάρπαστα, «ωσαν να ήσαν τα ίδια τα συγγράμματα του Ιπποκράτους».

Επισκεφθείς εις την οικίαν των τους Καθηγητάς της Ιατρικής Σχολής, μετά την υποστήριξιν της διατριβής του, κατά το ισχύον κατά την εποχήν του τυπικόν εις τα Γαλλικά Πανεπιστήμια, εγένετο δεκτός μετά πολλών τιμών και ευχαριστιών υπ' αυτών, διότι ετίμησεν διά των άριστων επιδόσεων των, τόσοσ αυτούς όσον και την Σχολήν των.

Είς εξ αυτών ο γηραιότερος, ο Francois Bourguignon de Bussières de Lamure, κοσμήτωρ της Ιατρικής Σχολής του Μοντεπλιέ, επρότεινε εις τον Κοραή την μετάφρασιν της συλλογής των έργων του Ιπποκράτους, δεδομένου ότι παρά το γεγονός ότι υφίσταντο ήδη μεταφράσεις αυτών, εν τούτοις η μετάφρασις υπό Έλληνας θα είχεν μεγαλυτέραν ορθότητα, ακρίβειαν και εγκυρότητα.

Τα εγκωμιαστικά σχόλια διά την διατριβήν του Κοραή, και μέσωσ αυτού προς τους Έλληνας, διήρκεσαν επί μακρόν εις το Montpellier³².

³⁰ Ο Κοραής αναφέρει εις την ίδιαν επιστολήν προς τον Ρώταν «Οι διδάσκαλοι μου ομοθυμαδόν άπαντες με έκαμαν τα πλέον λαμπρά εγκώμια, εύρηκαν την θέσιν μου γραμμένην με μέθοδον, πλήρη από παρατηρήσεις ωραίας, στολισμένην με πολλήν φιλολογίαν, εν ενί λόγω αδελφέ μου, είναι αδύνατον να περιγράψω τα όσα είπαν οι κριταί μου. ... Απεκρίθη εις τας ερωτήσεις με σαφήνεια, ανασκεύασα τας αντιρήσεις των». Εν συνεχεία, υπογραμμίζων την ευρυτέραν αναγνώρισιν της αξίας της διατριβής του, αναφέρει ότι «ογδοηκοντούτης με εύρηκεν χθές εις τον δρόμον «Φίλε με λέγει, ανέγνωσα την θέσιν σου και δεν δύναμαι να σε είπω άλλο παρά εύγε και υπερεύγε! Και το ύφος σου και η τάξις και η μέθοδος όλα με ευχαρίστησαν». Η μόνη θλίψις, η οποία εσκίασεν την άκρατον χαράν του Κοραή, ήτο η έλλειψις των γονέων του, τους οποίου ήθελεν εν ζωή διά να μετέχουν της χαράς και της δικαιοσύνης του διά την βαθείαν επιθυμίαν του να σπουδάσει την Ιατρικήν επιστήμην.

³¹ Εις την ίδιαν επιστολήν προς τον Λώλον ο Κοραής αναφέρει «Βιβλία δεν έχω, ενδυμάτων στερούμαι, η τροφή μου είναι αθλία, η κατοικία μου αθλιωτέρα... όλα αυτά αδελφέ μου κωλύματα και κωλύματα μεγάλα της σπουδής! Τι να κάμω, τι να είπω... Γενηθήτω το θέλημα του Θεού! ... Αδελφέ μου, ο θρίαμβος μου εστάθη μέγας, αλλά τον αποδίδω εις την Πρόνοιαν του Θεού και όχι εις την ιδικήν μου επιμέλειαν, διότι εγώ εστάθην δυστυχής, ως εις πάντα, ούτω και εις τα μαθήματα μου. Τα έκαμα με μεγάλην στενοχώριαν και έλλειψιν των αναγκαίων... Ως τόσοσ, εγώ είμαι ευχαριστημένος και δοξάζω εκ βάθους ψυχής τον δοτήρα παντός αγαθού, όστις μεταξύ πολλών δεινών, τα οποία συνεχώρησε να πάθω επί ζωής μου, μ' έκαμα και μεγάλας ευεργεσίας».

³² Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Κοραή, εις την ίδιαν προς Ρώταν επιστολήν, συμφώνως προς την οποίαν εις επιφανής ιατρός της πόλεως προσήλθεν εις την οικίαν του Κοραή λέγων «Ηλθον διά να ζητήσω την βασίλισσα των Θεσεων. Σήμερον το πρωί την ανένωστα με μεγάλην ήδονήν και επληροφόρηθη, ότι οι Γραικοί αγαλά και υπό ζυγόν δουλείας, είναι πάντοτε Γραικοί και δεν εσβέσθη ακόμη εις αυτούς το πνεύμα των προγόνων των».

Εν τούτοις, ο ίδιος δεν έπαυσε να διακατέχεται υπό μελαγχολίας και να αναζητά νόημα διά την ζωήν του μόνον εις την συνέχισιν των σπουδών του³³.

Η μελαγχολία του Κοραή ίσως ήτο η βαρεία συνέπεια αφ' ενός μεν των δυσχερειών, τας οποίας αντιμετώπιζεν, αφ' ετέρου δε της επισφαλούς υγείας την οποίαν παιδιόθεν είχεν, επιδεινωθείσαν από την πλημμυρή στίσις αυτού επί μακρόν και τας κλιματολογικάς συνθήκας της περιοχής, δεδομένου ότι το κλίμα του Μοντπελλιέ είναι ιδιαίτερος ψυχρόν και υγρόν τον χειμώνα και πολύ θερμόν το θέρος. Παρά ταύτα, η αναγνώρισις και αι επιστημονικά επιβραβεύσεις ηκολούθουν συνεχή ανοδικήν πορείαν. Εις επιστολήν του προς τον Ρώταν ανήγγηλεν ότι εγένεο μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας Επιστημών του Montpellier και υπέγραφεν πλέον ως Ιατρός και «Κορρεσπονδέντες» της εν λόγω Ακαδημίας³⁴.

Η Ακαδημία αυτή δεν ήτο Ιατρική Ακαδημία [19], μέλη της οποίας ήσαν μόνον ιατροί, αλλά ήτο μία ευρύτερα ακαδημαϊκή δομή, περιλαμβάνουσα ως μέλη όλους τους διακεκριμένους επιστήμονας, τους «σοφούς» όπως τους εχαρακτήριζεν ο Κοραής, οι οποίοι συνείρχοντο άπαξ της εβδομάδος, συζητούντες όλα τα επίκαιρα επιστημονικά θέματα.

Η τιμητική αυτή διάκρισις έδωσεν πολλήν χαράν εις τον Κοραήν, ο οποίος εν τούτοις δεν έπαυε να αναδράμει εις την προγενεστέραν ζωήν του και να αναμιμνήσκειται όλας τας επωδύνους και τραυματικάς εμπειρίας των ετών της παιδικής ηλικίας του, των ετών της ζωής του εις την Ολλανδιαν και των τελευταίων ετών εις Μοντπελλιέ, ένθα είχεν δύο ρωμαλαίους εχθρούς, αφ' ενός μεν την συνεχή πενίαν, αφ' ετέρου τον συνχή μόχθον των σπουδών και τας απαιτήσεις των πολλών μαθημάτων.

Πολλάκις, μετά θλίψεως ωμολόγει ότι «ήρχισεν να ποτίζεται τον κρατήρα της δυστυχίας από σπαργάνων» και «ότι δεν έμαθεν εις όλον το διάστημα της πλυμόχθου ζωής του τι πράγμα είναι η ευτυχία»³⁵.

Την επιβίωσιν του, παρ' όλας τας πρωτοφανείς δυσχερείας της ζωής, την αποδίδει μόνον εις την αγάπην και την πρόνοιαν του Θεού³⁵ και εις την αγάπην του διά την επιστήμην, η οποία μετά τον Θεόν, έδιδεν όλον το νόημα εις την ζωήν του, καθ' όσον, όπως ωμολόγει «ο μόνος έρως, ή μόνη φροντίς, ή μόνη μέριμνα είναι εκείνη των επιστημών»³⁷.

Από ευγνωμοσύνην προς την Εταιρείαν, η οποία τον κατέστησεν μέλος της, αφιέρωσεν εις αυτήν την μετάφραση την Κλινικής Ιατρικής εις δύο τόμους του Christian Gottlieb Selle, προσωπικού ιατρού του Φρειδερίκου του Μεγάλου της

Πρωσσίας, υπό τον τίτλον «Médecine clinique ou Manuel de pratique», την οποίαν εξέδωσεν εις Μοντπελιέ³⁸.

Την ιδίαν εποχήν ο Κοραής απεφάσισεν να εκπονήση την διδακτορικήν διατριβήν του (thèse de doctorat)³⁹, αναφερομένην εις τους αφορισμούς του Ιπποκράτους, υπό τον τίτλον Medicus Hippocraticus [20]. Η σχολή του Μοντπελλιέ είχεν ήδη ιδιαίτερον σεβασμόν προς την Ιπποκράτειον ιατρικήν, η οποία αντιμετώπιζεν τον άνθρωπον υπό την έννοιαν της αρρήκτου ψυχοσωματικής ενότητος και ανεζήτηι την αιτίαν πολλών νοσημάτων εις την διαταραχήν της ψυχικής ομοιοστάσεως του ατόμου.

Η διατριβή συνίστατο εκ έξ σελίδων ογδώου σχήματος, εις την οποίαν παρείχοντο πολύτιμα αρχαία της ιατρικής ηθικής και υπεγραμμίζετο το του Ιπποκράτους «ει γαρ παρή φιλανθρωπή, παρέστη και φιλοτεχνή».

Η πνευματική αυτή ατμόσφαιρα του Μοντπελλιέ απετέλεσεν και το βάθρον της Νεοιπποκρατείου ιατρικής, η οποία ανεπτύχθη εις την Γαλλίαν του Διαφωτισμού και κατέστησεν απαραίτητον την εκτενή εντρύφησιν εις το έργον του Ιπποκράτους και την αναζήτησιν εγκύρων μεταφράσεων αυτού εις την Γαλλικήν. Ο Κοραής διέθετεν την απαραίτητον παιδείαν διά να ασχοληθή μετά σοβαρότητος και ακριβείας με το έργον του Ιπποκράτους, ήδη από τα έτη των σπουδών του εις την Ολλανδιαν υπό την επίβλεψιν του Αδριανού Βύρτου.

Αι παροτρύνσεις, τόσον των καθηγητών του Κοραή όσον και των μελών της Βασιλικής ακαδημίας του Μοντπελλιέ, συνέτεινον ώστε να στραφή ούτος μετά πολλού ενθουσιασμού εις την μελέτην του πατρός της Ιατρικής. Ήδη, εν μέσω των ισχυρών υποστηρικτών της απόψεως, ότι ο Κοραής θα έπρεπε να ασχοληθή με την μετάφρασιν των συλλογών του Ιπποκράτους, ήτο και ο ιατρός Pierre-Jean-Georges Cabanis, φορέυς των ιδεών του γαλλικού Διαφωτισμού, ο οποίος ήσκησεν ικανήν επίδρασιν εις τον φιλολογικόν προσανατολισμόν του Κοραή.

Αρχικός καρπός της μελέτης, η οποία συνεχίσθη επί πολλά έτη αργότερον, επί των περισσοτέρων συγγραμμάτων του Ιπποκράτους, ητο η διατριβή την οποίαν εξεπόνησεν το 1787 υπό τον τίτλον Medicus Hippocraticus.

Το εξαίρετον αυτό πόνημα του Κοραή, εκτεινόμενον εις έξ μόνον σελίδας, ογδώου σχήματος, αποτελεί κώδικα ιατρικής ηθικής και δεοντολογίας, στηριζόμενον επί του πρώτου αφορισμού του Ιπποκράτους «Ο μεν βίος βραχύς, η δε τέχνη μακρά...».

Εις τας ολίγας σελίδας της διατριβής του ο Κοραής υποστηρίζει ότι καθήκον του Ιατρού είναι αφ' ενός μεν η συνεχής μελέτη του αντικειμένου του, διά την αδιάλειπτον πρόσ

³³ Εις την προς Ρώταν επιστολήν του της 10ην Αυγούστου του 1786 ο Κοραής έγγραφεν «Πίστευσον αδελφέ μου μία από τας αθυμίας μου είναι το να συλλογίζομαι, ότι η ύπαρξις μου επί της γης είναι άχθος εις τους φίλους μου, και εάν δεν ήτο ο έρως του να φωτισθώ, επρόκρινα θάνατον παρά να τους βαρύνω»

³⁴ Εις την προς Ρώταν επιστολήν της 16 Αυγούστου του 1787 ο Κοραής έγγραφεν

³⁵ Εις Επιστολήν του Κοραή προς τον Ρώταν της 3ης Νοεμβρίου του 1787.

³⁶ Το διατί μέχρι του νυν δεν έγινε σφάγιον των αλληπαλήλων μου συμφορών, εις άλλο δεν το αποδίδω, πάρεξ εις μίαν εξαίρετον πρόνοιαν, την οποίαν έχει ο Θεός δι' εμέ, δεν ηξεύρω διά ποίαν αιτίαν. Εις Επίστολήν του Κοραή προς τον Ρώταν της 3ης Νοεμβρίου του 1787.

³⁷ Επίστολή του Κοραή προς Δ. Λώτο, 11.8.1783, 'Αλληλογραφία, τ. Α', σ. 41.

³⁸ Εις την μετάφρασιν του μνημιώδους αυτού έργου, ο Κοραής εκ της πέμπτης Γερμανικής εκδόσεως παραθέτει πρόλογον εκ 16 σελίδων, εις τας οποίας αναφέρεται εκτενώς και εις τας απόψεις του Ιπποκράτους. Λόγω της σπουδαιότητος του έργου του Selle, ο Κοραής μετέφρασεν επί πλέον αργότερον την Εισαγωγήν εις την μελέτην της Φύσεως και της Ιατρικής (Chr. G. Selle, Introduction à l'étude de la nature et de la médecine, μτφρ. Α δ. Κοραή, Montpellier 1795), και τας Ιατρικάς παρατηρήσεις (Observations de médecine), τας οποίας εξέδωσεν εις Παρισίους το 1796.

³⁹ Ο πλήρης τίτλος της διατριβής ήτο λατινιστί «Medicus Hippocraticus, sive De Praecipuis Officiis Medici ex primo Hippocratis aphorismo deductis; Oratio ab auctore D. CORAY Smyrnensi, in incluta Universitate Monspeliensi, habita, pro gradu Doctoratus consequendo, Monspeli: Apud Joannem Martel, natu majorem, Regis, Occitaniae Comitiorum, Universitatisque Typographum, 1787.

λήψιν νέων γνώσεων και την διηνεκή αύξησιν της εμπειρίας του, αφ' ετέρου δε η μετά υπευθυνότητος και μεγίστου σεβασμού άσκησις της ιατρικής, επιζητών μετά μεθέξεως την θεραπείαν των ασθενών, αδιακρίτως της ηλικίας, του φύλου, της κοινωνικής ή οικονομικής καταστάσεως αυτών, ενεργών πάντοτε φιλανθρώπως. Ο Ιατρός «*όλη ψυχή και διανοία εγκύπτει εις την μελέτην της ίδιας τέχνης, ίνα, και την δραπέτιν ευκαιρίαν, τον καιρόν τον οξύν, αισίως συναρπάξει και την πείραν ασφαλεστέραν ασκήη και την κρίσιν ευχερέστερον εκφέρει και συντελόντι ειπείν επαξίως της Τέχνης επιτελή και ορθοί του γνησίου Ιατρού τα καθήκοντα*».

Το έργον αυτό του Κοραή αποτελεί αληθή ύμνον εις την ιατρικήν επιστήμην, εις την αξίαν του ανθρωπίνου προσώπου, εις το υψηλόν λειτούργημα του Ιατρού, ο οποίος θα πρέπει να είναι πάντοτε υπεράνω πάσης οικονομικής επιδιώξεως, ελεήμων, φιλάνθρωπος, υπεύθυνος λόγοις και έργοις, ασκών αυτοέλεγον και εσιάζων όλην την δύναμιν της ψυχής του εις την συνεχή ευεργερικήν προσφοράν του εις τους πάσχοντας. Κατά τα Πυθαγόρεια πρότυπα, ο Ιατρός οφείλει να προβαίνει εις συνεχή απολογισμόν της καθημερινής λειτουργικότητος του, της προόδου του εις την επιστήμην, εις τας αρετάς και τας ηθικάς αξίας, εις την ευεργερικήν προσφοράν του εις τους ασθενείς και εις την συμβολήν του εις την ευρύτεραν βελτίωσιν του κοινωνικού συνόλου. Με πολλήν θλίψιν αναφέρεται εις την φιλαυτίαν, η οποία αναπτυσσομένη αλλοιώνει την προσωπικότητα του Ιατρού και απομακρύνει αυτόν από την ενάρτεον άσκησιν της επιστήμης του και την ανιδιοτελή προσφοράν του εις τον ασθενή και την κοινωνίαν.

Εις το τέλος της διατριβής, η οποία συνεγράφη εις άπταιστον Κικερώνειον Λατινικήν, ο Κοραής προβαίνει εις λίαν επαινετικά σχόλια διά τους σεβαστούς διδασκάλους του Καθηγητάς εις Μοντπελλιέ, εξαίρων την προσωπικότητα αυτών και τας ηθικάς αξίας, υπό των οποίων εμφορούνται, υποσχόμενος συγχρόνως ότι θα ακολουθήση και θα τηρήση πιστώς τας εντολάς των και θα εμπνέεται πάντοτε υπό του φωτεινού παραδείγματος των⁴⁰.

Η μελέτη των συλλογών του Ιπποκράτους διήνοιξεν νέους ευρυτάτους ορίζοντας εις την σκέψιν του Κοραή, ο οποίος έκτοτε μετά ζήλου εμελέτα και μετέφραζεν τα έργα του πατρός της Ιατρικής, εις τον οποίον εύρισκεν όλον το κάλλος και την δύναμιν της προηγμένης ιατρικής σκέψεως, η οποία προσελάμβανεν αληθείς προφητικές διαστάσεις. Το έργον του Κοραή επί της μελέτης και της μεταφράσεως των έργων του Ιπποκράτους εξετιμήθη ιδιαίτερος υπό των Γάλλων ελληνοστών, οι οποίοι είχαν εντυφήσει εις τον Ιπποκράτην και ανεγνώριζον την ακρίβειαν και την καλλιέπειαν του μεταφραστικού έργου του.

⁴⁰Αι εξετάσεις διά το διδακτορικόν δίπλωμα διήρκουν επί τρεις ημέρας, κατά τας οποίας ο υποψήφιος εξητάζετο επί μίαν ώραν το πρωί και επί μίαν ώραν το βράδυ. Η αποδοχή της διδακτορικής διατριβής υπό της Ιατρικής Σχολής του Μοντπελλιέ, εχαρακτηρίζετο ως «actus triumphalis». Ο νέος διδάκτωρ οδηγείτο μετά μουσικής εις τον ναόν του St.Firmin ενθα ενώπιον των καθηγητών, των σπουδαστών και των πολιτών ωρκίζετο πρό του τέμπλου, ότι θα τιμά και θα υπηρετή πιστώς το πανεπιστήμιον, θα σέβεται τους καθηγητάς του και θα τηρή τους κανονισμούς της Ιατρικής Σχολής, θα προστατεύη αυτήν και ουδέποτε θα κοινοποιήση τα μυστικά αυτής. Εις τον νέον διδάκτορα προσεφέροντο τα σύμβολα του τίτλου του, μεταξύ των οποίων ήτο ο χρυσούς δακτύλιος και η χρυσή ταϊνία συμβολίζουσα τα βιβλία του Ιπποκράτους.

Ο Émile Littré, έγραψεν ότι ο Κοραής υπό την τριπλήν του ιδιότητα ήτοι ως Έλληνα, Ιατρόν και ελληνοστών, ήτο ο πλέον κατάλληλος και όντως άξιος διά να εκδώση όλον το έργον του Ιπποκράτους [21].

Εις Παρισίους

Τον Μάϊον του 1788 ο Κοραής απεφάσισεν να μεταβή εις Παρισίους διά να γνωρίσει τας «Νέας Αθήνας»⁴¹, και να εντυφήσει εις την Βασιλικήν Βιβλιοθήκην προφανώς αναζητών χειρόγραφα της Ιπποκρατείου σχολής.

Η μετάβασις εις Παρισίους εγένετο ενδεχομένως υπό την προτροπήν των καθηγητών του και ετέρων σοφών της Βασιλικής Ακαδημίας Επιστημών του Μοντπελλιέ και εναρμονίζετο αύτη πλήρως με τα ιδανικά και τους οραματισμούς της ζωής του Κοραή, του όποιου «ο μόνος έρως, ή μόνη φροντίς, ή μόνη μέριμνα, είναι εκείνη των επιστημών»⁴².

Εκ παραλλήλου η φιλία, την οποίαν ανέπτυξεν μετά του διαπρεπούς φιλόλογου Jean-Baptiste-Gaspard d'Ansse de Villoison [22], ο οποίος είχε ήδη εκδώσει τα Anecdota Graeca (1781), φαίνεται ότι συνεβαλε ουσιωδώς εις την λήψιν της αποφάσεως⁴³, με παράλληλον σκοπόν να γνωρίση τους επιφανείς Ιατρούς και φιλόλογους των Παρισίων, θέλων αρχικώς να παραμείνη επ' ολίγον διάστημα, δεδομένου ότι εσκέπτετο ακόμη τότε είτε να εγκατασταθή οριστικώς και να ασκήση την Ιατρικήν εις Μοντπελλιέ, είτε να επιστρέψη εις την Ελλάδα και να εργασθή ως Ιατρός εις την Σμύρνην ή ενδεχομένως εις μία εκ των Ιονίων νήσων.

Εν τούτοις, η παραμονή του Κοραή εις Παρισίους μετέφερεν αυτόν εις τον κόσμον της γνώσεως, της σοφίας, της τέχνης του προηγμένου πολιτιστικού πνεύματος, παρέχουσα όλας τας δυνατότητας μείζονος διευρύνσεως των οριζώντων της γνώσεως, της κριτικής σκέψεως, της δημιουργικότητος και της καλλιεργείας όλων των ευγενών ψυχικών ταλάντων αυτού.

Ο Κοραής είχε την αίσθησιν, ότι αι αρχαίαι Αθήναι όντως επανεβίωσαν εις Παρισίους. Εξεθαμβήθη από το πλήθος των Βιβλιοθηκών⁴⁴, των Ακαδημιών, των Μουσίων, των σπανίων

⁴¹Εις την αυτοβιογραφίαν του αναφέρει ο Κοραής «Αφού ετελείωσα τα μαθήματα μου, επεθύμησα να ιστορήσω και τας νέας Αθήνας, τους Παρισίους, διά να αποφύγω καν το όνειδος των, όσοι δεν εγνωρίζον άλλοτε τας παλαιάς. Ήλθα λοιπόν εις τους Παρισίους την 24 Μαΐου 1788, συνωδευόμενος με συστατικές επιστολάς των Προφασσόρων μου, των οποίων η εις εμέ εύνοια και εξαίρέτως του Broussonet, του Grimaud και του Chaptal εχηρημάτισεν έν από τα ευτυχήματα της ζωής μου

⁴²Επιστ. προς Δ. Λύτο, 11.8.1783, Άλληλογραφία, τ. Α', σ. 14.

⁴³Ο Villoison εξετίμα τα μέγιστα τον Κοραή. Εις την επιστολήν του προς τον Sturz το 1791, συνέκρινεν τον Κοραήν ως φιλόλογον μετά του Hemsterhuys («illius emendationibus, quas suas esse voluissent Hemsterhusius et Tourius»). Αργότερον, εν τούτοις, η φιλία μεταξύ των δύο ανδρών υπέστη ισχυρούς κλυδωνισμούς.

⁴⁴Ο Κοραής έγραψεν εις την αυτοβιογραφίαν του μετά μεγίστου θαυμασμού ότι εις Παρισίους εύρισκεν «πλήθος Άκαδημιών διαφόρων, πλήθος δημοσίων βιβλιοθηκών, πᾶσαν έπιστήμην και πᾶσαν τέχνην εις τελειότητα, πλήθος σοφωτάτων ανδρών διεσπαρμένων εις όλην την πόλιν, εις τας πλατείας, εις τους φόρους, εις τους καφενέδες, όπου εύρίσκεις πάσας είδησεις πολιτικάς και φιλολογικάς, έφημερίδας, γαζέτας είςγερμανικήν, άγγλικήν, γαλλικήν, εις πᾶσαν έν ένί λόγῳ διάλεκτον»

ελληνικών έργων τέχνης, των έργων της αναγεννήσεως, του νεοκλασικισμού, των συναυλιών μετά της υπερόχου μουσικής, των πινακοθηκών και των εκθέσεων της ζωγραφικής.

Συγχρόνως ησθάνετο μεν βαθειάν θλίψιν διά την τρέχουσαν κατάστασιν της πατρίδος του, έχαιρε δε εκ παραλλήλου, διότι έβλεπεν ότι αι πολιτιστικά και πνευματικά αξία αυτής ήκμαζαν και εκαρποφόρου εις την καρδίαν της Ευρώπης. Μετά από την εμπειρίαν του εις το Ακαδημαϊκόν περιβάλλον της Ολλανδίας, το οποίον ηκολούθη τας αρχάς του προτεσταντικού ορθολογισμού, και την παραδοσιακήν Ιατρικήν Σχολήν του Μονπελλιέ, η οποία διεπνέετο υπό του αναγεννησιακού ανθρωπισμού, ο Κοραής εις Παρισίους ευρέθη εντός νέου πνευματικού χώρου, όπου επρυτάνευεν ο διαφωτισμός και προεβάλλετο η ελευθερία της σκέψεως. Αυτός ο χώρος ήτο διά τον Κοραή ο ιδανικός χώρος, διά να λειτουργήση ελευθέρως, αναπτύσσων όλας τας ψυχικάς δυνάμεις του, την δημιουργικότητα, την πολυμάθειαν, τον ενθουσιασμόν, εκπληρώνων παραλλήλως όλας τας ευγενείς προσδοκίας του, συνδυάζων την Ιατρικήν επιστήμην με την βαθειάν εντρύφησιν εις την αρχαίαν ελληνικήν σοφίαν κατά τους λόγους του Αμάντου [23] ότι «αί ιατρικάί μελέται του Κοραή τόν έφεραν εις τους αρχαίους Έλληνας ιατρούς και δι' αυτών εις την ελληνικήν φιλολογίαν»⁴⁵.

Η επελθούσα πολιτειακή μεταβολή εις την Γαλλίαν, διά της επαναστάσεως του 1789, συνέτεινε ώστε ο Κοραής να θελήσει να παραμείνη οριστικώς εις την Γαλλίαν και να μη επιστρέψη εις χώρας, αι οποίαι ετέλουν υπό τυρανικόν ζυγόν. «Τας μέχρι τούτου απορίας μου περί της εις την πατρίδα επιστροφής, τας οποίας είχεν μετριάσει ο θάνατος των γονέων μου, έλυσεν πλέον ολότελα η πολιτική μεταβολή της Γαλλίας και απεφάσησα αμεταθέτως να μη συζήσω εις το εξής με τυράννους», ανέφερον εις την αυτοβιογραφίαν του. Τα συγκλονιστικά γεγονότα της Γαλλικής επαναστάσεως, τα οποία έζησεν εκ του σύνεγγυς ο Κοραής, συνετέλεσαν ώστε να επέλθουν πολλά μεταβολαί εις την πορείαν της ζωής του.

Είδεν την εναγώνιον προσπάθειαν του Γαλλικού λαού διά την πολιτικήν ελευθερίαν του, την κοινωνικήν ισότητα και την άμβλυνσιν των μεγάλων οικονομικών αντιθέσεων. Κατενόησεν ότι η γνώσις διά της παιδείας και η καλλιέργεια των αρετών αποτελούν το ουσιωδέστερον υπόβαθρον διά την κατάκτησιν της ελευθερίας, από τας κοινωνίας ή τους λαούς, οι οποίοι ετέλουν υπό ζυγόν. Τα επιτεύγματα της επαναστάσεως των πολιτών των Παρισίων, προς αναδιάρθρωσιν της κοινωνίας, δεν θα επετυγχάνοντο εάν ο λαός ευρίσκετο βυθισμένος συνεχώς εις την αμάθειαν, τας προλήψεις, την μοιρολατρείαν και εποδαγωγείτο πάντοτε υπό των ισχυρών, οι οποίοι διά των γνώσεων των ηδύναντο να διαμορφώσουν κατά τα μέτρα των την υφήν του κοινωνικού ιστού ώστε να θερμοθετήσουν και να χειρισθούν τα δικαιώματα του λαού προς ίδιον όφελος [24].

Ως εκ τούτου, απεφάσισεν έκτοτε να αγωνισθή με όλας τας δυνάμεις του διά την παιδείαν των ομογενών του. Ήθελεν να ιατρεύση την ευγενικήν ψυχήν των Ελλήνων, από

την φοβεράν νόσον της αμαθείας, του φόβου, της ανασφαλείας, της υποταγής, της αδρανείας, της εξαρτήσεως εκ των ξένων δυνάμεων και να βοηθήση αυτούς να καταστούν άνδρες «οι οποίοι πρέπει να είναι άξιοι του ονόματος το οποίον φέρουν» [23], υποστηρίζων συγχρόνως, ότι η παιδεία είναι το ισχυρότερον κίνητρον διά την κατανόησιν της αξίας της ελευθερίας και την στήριξιν του αγώνος διά την απόκτησιν αυτής.

Έλαβεν ούτω την απόφασιν να εντρυφήση εις τα έργα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και να προβή εις την μετάφρασιν και έκδοσιν αυτών, απομακρυνόμενος πλέον από την άσκησιν της κλινικής Ιατρικής⁴⁶. Συγχρόνως απεφάσισεν να κινητοποιήση τους ομογενείς εις Παρισίους⁴⁷, του λογίους, τους επιστήμονας και τον πολιτικόν κόσμον παγκοσμίως [25], διά να αναπτυχθή ισχυρόν πνεύμα συμπαθείας, σεβασμού και υποστηρίξεως του δικαίου αιτήματος των Ελλήνων διά την ανάκτησιν της ελευθερίας της πατρίδος των, υπογραμμίζων, ότι ο αληθής Χριστιανός οφείλει πάντοτε να εγείρεται ενάντια του δεσποτισμού και της τυρρανίας [13].

Μετά από τον κοινωνικόν σεισμόν και την μεγάλην αναταραχήν της Γαλλικής επαναστάσεως, τα τραγικά γεγονότα της αλώσεως της Βασίλης, τα συνεχή αιματηρά γεγονότων, τα οποία ηκολούθησαν, τας φυλακίσεις και την επιβολήν θανατικών ποινών και εκτελέσεων, τας εν εκτάσει αντιθέσεις και τον διχασμόν του λαού, την τελικήν προσπάθειαν επικρατήσεως προσώπων, τα οποία απείχον πολύ εκ των γνησίων αρχών της επαναστάσεως, γεγονότα τα οποία περιέγραψεν μετά εντόνου συναισθηματικής μεθέξεως ο Κοραής εις τας επιστολάς του [2]. Εν συνεχεία, ηκολούθησεν η ανάδειξις του Ναπολέοντος, οι Ναπολεόντιοι πόλεμοι, οι οποίοι συνετάραξαν την Ευρώπην, η τελική ήττα της Ναπολεοντίου Αυτοκρατορίας το 1815 και η παλινόρθωσις των Βουρβώνων, την οποίαν επέβαλεν το συνέδριον της Βιέννης, γεγονότα, τα οποία έζησεν μετά πολλής εντάσεως ο Κοραής και εσφράγησαν τον ρυθμόν της σκέψεως και την πορείαν της ζωής του [1,3,26].

Ο Ναπολέων κατά τον Κοραήν «ήτο σολισμένος με κυβερνητικής και στρατηγικής αρετάς υπερτέρας όσον μας παρέδωκεν η ιστορία», όπως υπογραμμίζει ούτος εις την αυτοβιογραφίαν του [1]. Εν τούτοις δυστυχώς, ο αρχικός θερμός ενθουσιασμός του Κοραή εψυχράνθη συντόμως υπό της απογοητεύσεως, καθ' όσον ο πολυτάλαντος Ναπολέων, διεβρώθη υπό του περιβάλλοντος του και « αντί να ελευθερώ

⁴⁶ Ο Θερεϊανός αναφέρει ευστόχως «άμα άποπινάξας τόν έμπολαίον Έρμην και τόν ήπιόδωρον Άσκληπιόν παρεδόθη όλος τώ Λογίω Έρμη ύφελών τώ έθνος ού μόνον δι' ίδιων διατριβών άλλα και διά μεταφράσεων ύφελίμων βιβλίων, έτι δ' έπελάβετο τής έκδόσεως Έλλήνων συγγραφέων» Διά την ορθήν μελέτην των αρχαίων ελληνικών κειμένων χρειάζετο άρίστη γνώσις της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, δι' ό και εις την αυτοβιογραφίαν του αναφέρει «Εις ταύτης λοιπόν την απόκτησιν έδωκα όλην μου την προσοχήν, αφίνων και την επαγγελίαν της Ιατρικής και πάσαν άλλην ασχολίαν». Εις τον τομέα αυτόν, ήτοι της ενασχολήσεως ιατρών μετά της εκδόσεως αρχαίων ή βυζαντινών κειμένων, ο Κοραής είχεν ως παράδειγμα τους ιατρούς Reiske, οποίος εξέδωσεν τον Πλούταρχον και τον Bernard, ο οποίος εξέδωσεν τον Νόννον.

⁴⁷ Διά τους ομογενείς εις Παρισίους, κατά τα έτη της διαμονής του Κοραή βλέπε την δημοσίευσιν Gilles Grivaud La diaspora hellénique en France: Actes du séminaire organisé à l'École française d'Athènes (18 octobre -1er novembre 1995), Αθήνα 2000.

⁴⁵ Αμάντος Κ. Το έργον του Αδαμαντίου Κοραή, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών 1933; 8:14.

σει τους καταπονουμένους της Ευρώπης λαούς από τους δεσπότης των, επρόκρινε να γενή αυτός δεσποτών δεσποτήσ»⁴⁸.

Παρά ταύτα, ο Κοραΐς εδέχθη να αναλάβη την μετάφραση της Γεωγραφίας του Στράβωνος κατά πρότασιν του Ναπολέοντος [27], διά της εισηγήσεως του Chaqfal, ο οποίος ήτο καθηγητής του Κοραΐ εις το Μοντυπελλιέ και λειτουργός της υπατείας επί Ναπολέοντος. Το 1805 παρεδόθη εις τον Αυτοκράτορα πλέον Ναπολέοντα ο πρώτος τόμος του έργου⁴⁹.

Το ίδιον έτος ο Κοραΐς εξέδωσεν τον πρόδρομον της Ελληνικής Βιβλιοθήκης⁵⁰ διά δαπανών των αδελφών Ζωσιμά [28], με προλεγόμενα υπό την μορφήν αυτοσχεδίων στοχασμών.

Εις τον τομέα της εκδόσεως των έργων των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων η προσφορά του Κοραΐ είναι ανυπέβλητος Μεταξύ των ετών 1805 το 1827, εξέδωσεν 32 τόμους, συνολικώς 2.000 σελίδας, εις τας οποίας περιλαμβάνονται 28 πολύτιμα έργα, εκφράζων συνεχώς την επιθυμίαν να ολοκληρώση την έκδοσιν των περισσοτέρων υπαρχόντων αρχαίων ελληνικών κειμένων⁵¹. Ως επιδέξιος ιατρός προέβαινεν επιμελώς εις συνεχείς διορθώσεις των κειμένων των υπαρχόντων αντιγράφων⁵² και των γενομένων εκδόσεων, μετά πολλών επεξηγήσεων και ερμηνευτικών σημειώσεων, κατά τα μέτρα του ιατρού ο οποίος θεραπεύει τας ασθενείας των ανθρώπων και αναγράφει πληθώρα εντολών και κατευθύνσεων, διά να τους αποδώση την προτέραν υγιάν των⁵³.

Παρ' όλας δε τας σοβαράς οικονομικές δυσχερείας, αι οποίαι ήγγιζαν το όριον της επιβιώσεως, ο Κοραΐς δεν εδέχθη τας προσφερομένας εμμίσθους θέσεις⁵⁴, διά να έχει την δυνατότητα να εργάζεται απροσκόπτως εις την κριτικήν μελέτην, μετάφρασιν και έκδοσιν των κειμένων των αρχαίων Ελλήνων, συμφιλιούμενος μονίμως μετά της εντίμου πενίας.

Το ιατρικόν και φιλολογικόν κύρος του Κοραΐ εις Παρισίους συνεχώς εκραταιούτο, καθ' όσον το έργον του εξακρατηρίζετο διά την φιλολογικήν επιμέλειαν και την βιβλιογραφικήν πολυμάθειαν⁵⁵. Αι γνώμαι του ήσαν εις όλους τους κύκλους σεβασταί και πολύτιμοι δι' όλους τους φιλόλογους, οι οποίοι συμφώνως προς τον Άμαντον⁵⁶, ερχόμενοι και από άλλας χώρας εφρόντιζον να συναντηθούν μετά του Κοραΐ διά να συζητήσουν μετ' αυτού επίμαχα φιλολογικά και ιατρικά θέματα. Κοραΐκαί δε διορθώσεις και σημειώσεις επί χειρογράφων ενεσωματώθησαν εν εκτάσει εις το εκδοτικόν έργον πολλών άλλων φιλολόγων και λογίων της εποχής του.

Εις την ιατρικήν προσφοράν του Κοραΐ περιλαμβάνονται αι υποδειγματικά μεταφράσεις μετά σχολίων, αρχαίων Ελλήνων ιατρών και ιδίως του Ιπποκράτους.

Το 1800 εξέδωσεν το έργον του Ιπποκράτους «Περί αέρων υδάτων και τόπων» από τους κώδικας της Παρισινήσ Βιβλιοθήκης⁵⁷.

Η έκδοσις αύτη εξετιμήθη ιδιαιτέρως υπό του Littré, ο οποίος εξέδωσεν την Γαλλικήν μετάφρασιν αυτού το 1804 και ησχολείτο με την συλλογικήν έκδοσιν των έργων του Ιπποκράτους⁵⁸.

⁴⁹ Εις την μετάφρασιν του έργου συμμετείχον επίσης ο La Porte du Theil και ο γεωγράφος Gosselin. Ο Κοραΐς ανέλαβεν να μεταφράση τα βιβλία 3, 4, 7, 8, 11, 13, 14 και 15, και να γράψη τας ερμηνευτικάς σημειώσεις. Το όλον έργον φέρι τον τίτλον «Géographie de Strabon, traduite du grec en français [par de La Porte du Theil et Coray, avec des notes par Gosselin]», Tome I, A Paris: de l'Imprimerie Impériale, 1805 – Tome II, A Paris: de l'Imprimerie Impériale, 1809 – Tome III, A Paris: de l'Imprimerie Impériale, 1812 – Tome IV, 1re partie, A Paris: de l'Imprimerie Impériale, 1814 – Tome IV, 2e partie, A Paris: de l'Imprimerie Impériale, 1816 – Tome V, A Paris: de l'Imprimerie Impériale, 1819. Βλέπε επί πλέον την εργασίαν του Raoul Baladie. Strabon dans l'oeuvre de Coray", Ho Eranistis, vol. 11 (1974, Athens 1980), p. 433.

⁵⁰ Πρόδρομος 'Ελληνικής Βιβλιοθήκης, περιέχων Κλαυδίου Αϊλιανού την Ποικίλην 'Ιστορίαν, 'Ηρακλείδου του Ποντικοῦ, Νικολάου του Δαμασκηνού τὰ σωζόμενα, οἷς προσετέθησαν και βραχεῖαι σημειώσεις και στοχασμοὶ Αὐτοσχέδιοι περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας και γλώσσης [...], 'Εν Παρισίοις: 'Εκ τῆς Τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, 1805.

⁵¹ «'Αν ὁ καιρὸς μὲ τὸ συγχωρήσῃ, ὡς Πάρεργα τῆς 'Ελληνικῆς Βιβλιοθήκης, θέλω εἰς τὸ ἐξῆς ἐκδώσει και ἄλλους Συγγραφεῖς ἐξ ἐκείνων, ὅσοι, ἂν και δὲν συναριθμοῦνται μὲ τοὺς λεγομένους Κλασσικοὺς, εἶναι ὅμως ὅπως ὁποσδήποτε ἀναγκαῖοι εἰς τοὺς σπουδαστὰς τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης» Κοραΐς Πολύαιν. 1809, σ. 4, σημ. 1

⁵² Ο Κοραΐς αναφέρει χαρακτηριστικώς εις τα 'Ατακτα το 1828 σελ. 4. «'Ελαβα τὸ κείμενον ἀπὸ ἀντίγραφον σημειωμένον μὲ τὸν ἀριθμὸν 1310, σωζόμενον εἰς τὴν ἐν Παρισίοις βασιλικῆν βιβλιοθήκην, και ἐφρόντισα τὴν παραβολὴν του μὲ δεύτερον ἄλλο ἀντίγραφον σημειωμένον 382. Τὴν ἀνώμαλον κακὴν γραφὴν ὀλιγάκις ὠρθογράφησα: και ἴσως οὐδ' ἔπρεπεν ὅλας νὰ φροντίσω περὶ αὐτῆς, ὡς δὲν ἐφρόντισεν οὐδ' ὁ Δουκάγγιος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Λεξικοῦ του» Εἰς ἄλλη περιπτώσιν ἐγράφεν «Εἶναι τόσα τὰ γραφικὰ τοῦ κειμένου σφάλματα»

⁵³ «ἂν π.χ. στὴν ἰατρικὴ ἢ ἔρευνα ἀποσκοποῦσε στὴ διάγνωση τῶν ἀσθενειῶν και τῶν αἰτίων τους και συνακόλουθα στὴν ἀνέυρεση τοῦ τρόπου θεραπείας τους, ἀντίστοιχα στὴν κριτικὴ και στὴ γλωσσικὴ ἐπιστῆμη ἀπέβλεπε στὸν ἐντοπισμὸ τῶν παθῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα νοσοῦσε ἢ παράδοση τῶν ἀρχαίων κειμένων και τῆς φθορᾶς ποῦ εἶχε ὑποσείῃ ἢ ἑλληνικὴ γλώσσα ὅσο και τῶν αἰτίων ποῦ εἶχαν προκαλέσει τὶς διαταραχῆς αὐτές, προκειμένου νὰ γίνε δυνατὴ ἢ ἀποκατάστασή τους» Βλέπε Φραγκίσκος «'Η ἔρευνα ὡς ἐπιστημονικὸς ὅρος στὸν Ἀδαμάντιο Κοραΐ», 'Ο 'Ερανιστής 1999;22:136-157.

⁵⁴ Εἰς τον Κοραΐν προσεφέρθη ἔμμισθος τιμητικὴ θέσις καθηγητοῦ της Ἑλληνικῆς Φιλολογίας «εἰς τὸ Γαλατικὸν φροντιστήριον (Collège de France)» τὴν ὁποῖαν ἀπέρριψεν, διά νὰ ασχοληθῇ ἀνευ δεσμεύσεων μετὰ του έργου της προσφοράς εἰς τὴν πατριδα του. Αὐτοβιογραφία σσ. 27-28.

⁵⁵ Παντελάκης ΕΓ. Κοραΐς, Ἀδαμάντιος (1748-1833) Μεγάλῃ 'Ελληνικῇ 'Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», τόμ. 14, Ἀθῆναι 1930, σ. 861. Εἰς τὸ ἴδιον λήμμα ο Παντελάκης αναφέρεται εἰς τὰ ἐγκωμισαστικά σχόλια διά τον Κοραΐν υπό των Ευρωπαϊῶν λογίων Thurot, Boissonade, Eichstädt, Schweighäuser, Sinner, Pinel, Littré, Daremberg, Nöldeke, Bekker, Bergmann, Schaefer, Sinitenis, Halm, και Fedde.

⁵⁶ Ἀμαντος Κ. Τὸ έργον τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 8, 1933 σελ. 14.

⁵⁷ 'Ιπποκράτους Περί αέρων, υδάτων, τόπων/Traité d'Hippocrate des airs, des eaux et des lieux; traduction nouvelle. Avec le texte grec collationné sur deux manuscrits, des notes critiques, historiques & médicales, un discours préliminaire, un tableau comparatif des vents anciens & modernes, une carte géographique, & les index nécessaires, Par CORAY, [...], Tome premier, A Paris: De l'Imprimerie de Baudelot et Eberhart, 1800 – Tome second, A Paris: De l'Imprimerie de Baudelot et Eberhart, L'An IX. 1800. Ο Schweighäuser ἐγράφεν εἰς τον δεύτερον τόμον της Philomathia, ἐπὶ της ἐν λόγω ἐκδόσεως «Majoris est momenti opera Corayi in Hippocratis libro de Aëribus, Locis, Aquis graeca oratione diligenter emendata et explicata, Francice reddita, doctrina erudite illustrata».

⁵⁸ Littré Émile Maximilien Paul. Εγεννήθη εἰς Παρισίους το 1801 και ἀπέθανεν εἰς τὴν ἴδιαν πόλιν το 1881. 'Ἦτο φιλόσοφος και λεξικογράφος, γνωστός διά τὸ Dictionnaire de la langue française, Εσπούδασεν Ἰατρικὴν και ηργάσθη εἰς νοσηλευτικά ἰδρύματα ὡς εσωτερικὸς ἰατρός. Υπήρξεν μέλος της Ἀκαδημίας Belles Lettres και το 1871 ἐξελέγη μέλος της Γαλλικῆς Ἀκαδημίας και το 1875 Γερουσιαστής. Εξέδωσεν (α) τὰ έργα του Ἰπποκράτους εἰς δέκα τόμους (Oeuvres complètes d'Hippocrate Ed. Baillièrre 1839-1861), (β) τὸ λεξικὸν της Γαλλικῆς γλώσσης (Le Dictionnaire de la langue française), (γ) μετάφρασιν της ιστορίας του Πλινίου (Histoire Naturelle de Pline) το 1848. Συνηργάσθη ἐκ παραλλήλου μετὰ πολλῶν φιλολόγων και ἰατρῶν και εθαύμαζεν το έργον του Κοραΐ ἐπὶ του Ἰπποκράτους.

Εις τα έργα του Ιπποκράτους ο Κοραΐς ανεύρισκε χωρία και ετέρων συγγραφέων, τα οποία ανέλυεν και συνεσχέτιζεν με το κείμενον και τας απόψεις του Ιπποκράτους⁵⁹, όπως το του Θουκυδίδου VI, 14 συνεσχέτιζεν αυτό προς το ωφελείν ή μη βλάπτειν του Ιπποκράτους⁶⁰. Πραγματευόμενος το Ιπποκράτειον ερώτημα «γιατί οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τους;», ο Κοραΐς προσεπάθη να αποδείξη την ευεργετικήν επίδρασιν του καλού κλίματος και της ορθής διατροφής εις την σωματικήν, ψυχικήν και πνευματικήν ανάπτυξιν των αρχαίων Ελλήνων, το αίμα των οποίων διετηρείτο αναλλοίωτον εις την καρδίαν και τας φλέβας των συγχρόνων Ελλήνων.

Εις Παρισίους, ο Αδαμάντιος Κοραΐς κατά τους λόγους του Βιογράφου του Θερειανού [3] εγένετο ο κήρυξ της Ελευθερίας της πατρίδος του⁶¹ «Εκεί ο τέως αφανής Έλληνας και άσημος της Ιατρικής διδάκτωρ, ποτίσας εαυτόν τα γλυκέα νάματα των νέων πολιτικών και κοινωνικών αρχών και δογμάτων, εγένετο μετ' ολίγον ο μέγας των υποδούλων Ελλήνων πνευματικός ιατρός και φωστήρ και της ελευθερίας του γένους ο λιγύφθογγος κήρυξ» [3].

Ο Κοραΐς εις Παρισίους ανέτρεπεν συνεχώς, μετά ιδιαίτερας μαχητικότητας και επιμονής τας δυσφήμους, ανεδαφικάς δοξασίας ανθελλήνων ευρωπαϊών [29] ιστορικών και λογίων και ιδίως του Corneille de Pauw⁶², οι οποίοι εξεδήλωναν συνεχώς διά των ανιέρων σχολίων των την εχθρότητα και περιφρόνησιν των διά τους Έλληνας⁶³.

⁵⁹ Ο Βυττεμβάχιος χαρακτηρίζει αυτό το έργο του Κοραΐ ως το πολυτιμότερον όλων των άλλων, λόγω της διορθωτικής επιμελείας του Κοραΐ και της ακριβείας των σημειώσεων, αι οποίαι καταδεικνύουν την πολυμάθειαν του σοφού εκδότου (Majoris est momenti opera Corayi in Hippocratis libro de Aëribus, Locis, Aquis graeca oratione diligenter emendate et explicita, Francice reddita, doctrina erudite illustrata).

⁶⁰ Ο Pinel εις το έργο του υπό τον τίτλον «Nosographie philosophique» εξαίρει ιδιαίτερω το πολύτιμον έργο του Κοραΐ, αναφερόμενος ιδίως εις την βαθειάν γνώσιν της γλώσσης και την καλλιέπειαν αυτού (Τόμος 5ος, σελ106, 1818. Ο Daremberg συγχρόνως εξεφράσθη μετά πολύ επαινετικών σχολίων επί του μεταφραστικού έργου του Κοραΐ, παρ' όλων των σκεπτικισμών υπό του οποίου διεκατείχτο. Ο δε Kühn απευθυνόμενος δι' επιστολής εις τον Κοραΐ αποκαλεί αυτόν "Viro meritis et annis maxime venerabilis Corays".

⁶¹ Εκ των Παρισίων ο Κοραΐς κατηύθυνεν το έργο του αγώνος διά την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος εις όλην την Ευρώπην και τον ευρύτερον κόσμον διά μέσου πιστών και αφιερωμένων εις την ιδέαν της ανεξαρτησίας φίλων του, ως ήσαν ο εξ Αργυροκάστρου Αλέξανδρος Βασιλείου εις την Βιέννην, ο Ιάκωβος Ρώτας εις την Τεργιέστην, οι αδελφοί Ζωσιμάδες εις το Λιβόρνον, ο ιατρός Ηπίτης εις την Οδησσόν και άλλοι μετά των οποίων είχαν συνεχή επικοινωνίαν διά ογκώδους αλληλογραφίας, αποστέλλων συνεχείς κατευθύνσεις και οδηγίας διά την ευδωσιν του αγώνος.

⁶² Ο Cornelius Franciscus de Pauw (1739-1799) ήτο καθολικός φιλόσοφος γεννηθείς εις Άμστερνταμ. Χειροτονήθη διάκονος το 1765 και εγένετο βιβλιοθήκιος εις την βιβλιοθήκην του Αββαείου εις Xanten. Ησχολήθη με την φιλοσοφίαν, γεωγραφίαν, ιστορίαν και την διπλωματίαν. Τα έργα του εχαρακτηρίζοντο υπό παραδοξόητος και συνεζητούντο ευρέως κατά XVIII αιώνα. Ήσκησεν έντονον κριτικήν επί του πολιτισμού πολλών λαών, ως ήσαν οι Αιγύπτιοι, οι Έλληνες οι Κινέζοι οι γηγενείς Αμερικανοί. Διεκατείχτο υπό εκδήλου ανθελληνικού πνεύματος, το οποίον ευρέως ενεπτόξεν διά των έργων του εις τους κύκλους των λογίων της δυτικής Ευρώπης.

⁶³ Έγραφεν προς τον Πρωτοπάτην «Καταγίνομαι κατά το παρόν εις ένα Ελληνογαλλικόν σύγγραμμα, εις το οποίον έχω σκοπόν να τρίψω (αλλά να τρίψω ισχυρά) το αναίδες πρόσωπον του γερμανού σοφιστού, του Παυίου, διά τας φρικώδεις συκοφαντίας, όσας εξέφρασε κατά του δυστυχούς γένους των Γραικών, και να τον πληροφορήσω ότι εις το τέλος του 18 αιώνας, μετά μίαν δεινήν αιχμαλωσίαν τεσσάρων σχεδόν εκατονταετηρίδων, ευρίσκονται ακόμη μεταξύ των Γραικών άνθρωποι, ικανοί να συγγράψωσι καθώς και Ευρωπαίοι και να ανασκευάσωσι τας φλυαρίας ενός τερατολόγου σοφιστού»

Προς τούτοις ο Κοραΐς υπήρξεν ιδρυτικόν στέλεχος του Φιλελληνικού Κομιτάτου των Παρισίων, το οποίον ηγωνίζετο να διαμορφώση ισχυρόν φιλελληνικόν πνεύμα εις την Ευρώπην και ιδίως εν μέσω των λογίων και των εχόντων πολιτικήν ισχύν, ενώ εκ παραλλήλου συνεκέντρωνεν συνδρομάς και πάσαν δυνατήν υλικήν βοήθειαν διά την στήριξιν του αγώνος της ανεξαρτησίας. Το γραφείον του κατά τα τελευταία έτη, εις την οικίαν των επί της Rue Madame N° 5, είχεν καταστή αληθές υπουργείον εξωτερικών διά την ευδωσιν του αγώνος της μαχομένης Ελλάδος [30].

Ο ίδιος παρ' όλας τας σοβαράς οικονομικάς δυσχερείας, αι οποίαι τον κατεπόνουν διαρκώς⁶⁴, εξέδιδεν συνεχώς μαχητικά φυλλάδια [31] υποστηρίζων την αναγκαιότητα της κινητοποιήσεως όλων των Ελλήνων εις κοινόν αγώνα χωρίς φόβον, με γενναιότητα, αίσθησιν ευθύνης και πνεύμα αυτοθυσίας⁶⁵, θλιβόμενος εν τούτοις διότι δεν ηδύνατο να συνεισφέρει περισσότερον εξ ιδίων πόρων εις τον απελευθερωτικόν αγώνα και την αναγέννησιν της Ελλάδος⁶⁶.

Απευθυνόμενος προς τον Ελληνικόν λαόν [31,32] προσεπάθη διά αναρριθμητών επιστολών⁶⁷ να ανυψώση το αγωνιστικόν φρόνημα [33], την δύναμιν, τα ιδανικά, τας ηθικάς αξίας και την συνειδητοποίησιν του ενδόξου παρελθόντος

⁶⁵ Το 1824 λόγω των πολλών οικονομικών δυσχερειών ο Κοραΐς ηναγκάσθη να εκποιήση πολλά εκ των βιβλίων του, εν τούτοις ουδέποτε απεκάλυπτεν την θλιβέρα αυτήν πραγματικότητα εις τους φίλους του, διατηρών αναλλοίωτον το αίσημα της αξιοπρεπείας και του αυτοσεβασμού Εις τον φίλον του Ρώταν έγραφεν εις τας 7 Νοεμβρίου του 1824 Μη αμφιβάλλεις ότι κανείς εκ των φίλων μου, αν γνώριζεν την κατάστασιν μου, δεν ήθελεν με ανασύρειν πάραυτα, από την οποίαν βασανίζομαι γέεναν ημέρας και νυκτός» Είναι γνωστόν ότι «άπό τοῦ Ιανουαρίου 1825 μέχρι τῆς τελευταίας του, ὁ Κοραΐς ἐπόριστο τὸν βίον ἐξ ἐτήσιου δανεισμοῦ ἐπὶ τόκῳ 6%, τεθέντων ἐνεχύρων τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν ἐκδόσεων του» (Θερειανός 1889, τόμ. 1, σ. 133)

⁶⁶ Το πρώτον εκ των φυλλαδίων ήτο η Αδελφική Διδασκαλία.(Αδελφική διδασκαλία πρὸς τοὺς εὐρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικούς, Εἰς ἀντίρρῃσιν κατὰ τῆς ψευδωνύμου ἐν ὀνόματι τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατρικῆς διδασκαλίας, Ἐν Ρώμῃ: Ἐν ἔτει Α. τῆς Ἐλευθερίας 1798). Ακολουθοῦν το Ἄσμα πολεμιστήριον (1800), (Ἄσμα Πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μαχομένων Γραικῶν, Ἐν τῇ κατ' Αἰγύπτῳ Ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ, 1800). Εν συνεχείᾳ ακολουθεῖ το Πολεμιστήριον Σάλπισμα (Σάλπισμα Πολεμιστήριον, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς τυπογραφίας Ἄτρομητου τοῦ Μαραθωνίου, 1801).Μετὰ ο Κοραΐς συνέταξεν το υπόμνημα υπό τον τίτλον «Mémoire sur l'état actuel de la civilisation de la Grèce, Lu à la Société des Observateurs de l'homme, le 16 Nivôse, an XI (6 Janvier 1803), Par CORAY, Docteur et Médecine, et Membre de ladite Société, Paris 1803».Το εν λόγω υπόμνημα συνέβαλεν τα μέγιστα εις την ανάπτυξιν φιλελληνικού πνεύματος εις την Ευρώπην, εν μέσω των κύκλων των λογίων.

⁶⁷ Έγραφεν εις τον Καποδίστριαν «Η πενία μου την οποία βλέπω ότι γνωρίζεις δεν με καταισχύνει, επειδή δεν εγεννήθη οὐτ' απ' αργίαν οὐτ' απ' ασωτίαν, αλλά από περιστάσεις απροσδοκίτους, με θλίβει όμως διότι μ' εμποδίζει να συνεισφέρω κ' εγώ όσον επιθυμώ εις τας πολλές χρείας της πατρίδος». Ως γνωστόν από του Ιανουαρίου του 1825 ως του θανάτου του ο Κοραΐς έζη δι' ετησίου δανείου, έχων θέσει ως ενέχυρον την βιβλιοθήκην και τας εκδόσεις αυτού.

⁶⁷ Κατά τον Θεαγένην Λειβαδά «ἄπασαι μὲν τοῦ Κοραΐ αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι σπουδαιόταται καὶ πολὺτιμον κειμήλιον τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας, εἶναι δὲ τοῦτων ἔχουσι καὶ ἀξίαν μείζονα πολλῶν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνδρός γενομένων ἐκδόσεων ἀρχαίων συγγραφέων, ἀπαραλλάκτως ὡς περ αὐ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐπιστολαὶ ὑπάρχουσιν ἐν πολλοῖς κρείττονες δογματικῶν τινων αὐτοῦ συγγραμμάτων. Καὶ κατὰ τοῦτο δὲ εἶναι τυπώσεως ἀξία σύμψασαι αὐ τοῦ Κοραΐ ἐπιστολαί, καθ' ὅσον περιέχουσιν ἅμα μὲν ἐντελεστέραν εἰκόνα τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνδρός ἀναπτύξεως, ἅμα δὲ πλείστας ὄσας πρὸς τὸ ἔθνος παραινήσεις, αἰτίνας καὶ ἀμπερον δυνάταν ν' ἀποβῶσι σωτήριον» Λιβαδάς . Περὶ ἐκδόσεως καὶ ἀνατυπώσεως διαφόρων τοῦ Κοραΐ ἔργων, ἔφημ. Κλειώ Ἐτ. ΙΓ', ἀριθ. 658, 26/7 Φεβρουαρίου 1874, σ. 1β.

και την εξέχουσαν θέσιν την οποίαν κατέχει ούτος εν μέσω των λαών⁶⁸.

Απευθυνόμενος προς τους νέους έλεγεν διά της γλώσσης του ιατρού [34] «Περιστρέψατε τους οφθαλμούς, ω νέοι, εις όλα τα μέρη, και ίδετε αν κανέν από τα σημερινά Έθνη έχη προπάτορας τοιούτους, οποίους ημείς, παραδείγματα αρετής και σοφίας ενωμένα τόσα, όσα αναγινώσκομεν εις τα συγγράμματα των προγόνων μας. Συλλογίσθητε, αν ήναι τίμιον και καλόν να καυχώμεθα εις ταύτας τας πατραγαθίας, χωρίς να δείξωμεν και ημείς ίδιας ανδραγαθίας... Μιμηθήτε λοιπόν τους φρονίμους ημών προγόνους, οι οποίοι, φλεγόμενοι από των επιστημών τον έρωτα, έτρεχαν πανταχόθεν εις τας Αθήνας, διά να απολαύσωσι τας αληθείς ηδονάς της φιλοσοφίας... Η αληθής χρήσις του πλούτου σήμεραν είναι να τον δαπανάτε εις θεραπείαν της πληγωμένης και νοσούσης πατρίδος, να αγοράσετε φάρμακα, να πληρώσετε ιατρούς. Τα φάρμακα είναι των επιστημών τα φώτα, οι ιατροί είναι οι επιστήμονες και συνετοί άνδρες... Από ταύτην των φλογερών πλουσιών και των σπουδαίων νέων την ταχείαν ένωσιν κρέμεται της Ελλάδος και η τιμή και η σωτηρία»⁶⁹.

Κατά τον Κοραήν, εις την Ελλάδα θα επήρχετο «μετακένωσις» της γνώσεως και της παιδείας, η οποία εκ των Ελλήνων μετελαμπαδεύθη εις τους λαούς της Ευρώπης και εξ αυτών θα εφέρετο εκ νέου εις την πηγήν, εκ της οποίας ανέβλισαν, εβλάστησε και εκραταιώθη. «Ούτοι εδώ έλαβον τας Επιστήμας από τους προγόνους μας· και αν έλειπον των Ελλήνων τα συγγράμματα, ίσως ακόμη, καθώς άλλην φοράν, ήθελον ζώσιν εις τους λόγγους τρεφόμενοι με βαλανίδια. Πρέπει όμως να ομολογήσωμεν την αλήθειαν, ό,τι έλαβον από τους προγόνους μας, το εκατονταπλασίασαν και το εχιλιοπλασίασαν με την επιμέλειάν των και με τον καλόν τρόπον εις τον οποίον παραδίδουσι τας επιστήμας. Επειδή λοιπόν, από δυστυχίαν, είμεθα την σήμεραν αναγκασμένοι ημείς οι απόγονοι των θαυμαστών Ελλήνων να ζητώμεν και να λαμβάνωμεν από τούτους την προγονικήν ημών κληρονομίαν, ανάγκη είναι, φίλοι και αδελφοί, να μιμηθώμεν και τον τρόπον, με τον οποίον ούτοι επολλαπλασίασαν το τάλαντον»⁷⁰.

Ο Κοραής εξήτει επιμόνως αι Ελληνικαί πόλεις να έχουν βιβλιοθήκας με κριτικές εκδόσεις διά την ορθήν εκμάθησιν της γλώσσης και την εμπάθυσιν εις την γνώσιν και την σοφίαν, ως εκ τούτου «πρέπει να εύρίσκωνται όλων όλων Έλληνικών ποιητών και συγγραφέων αί διάφοροι εκδόσεις, συνωδευμένα με τας διορθώσεις και τας εξηγήσεις

⁶⁸ Εις το Πολεμιστήριον Σάλπισμα απευθυνόμενος εις τους συμπατριώτας του γράφει εις το πρώτον απόσπασμα «Φίλοι μου συμπατριώται, Δούλοι νά 'μεθα ως πότε των αχρείων Μουσουλμάνων, Της Ελλάδος των τυράννων; Εκδικήσεως η ώρα Έφθασεν, ω φίλοι, τώρα· Η κοινή ΠΑΤΡΙΣ φωνάζει, Με τα δάκρυα μας κράζει: «Τέκνα μου, Γραικοί γενναίοι, Δράμετ' άνδρες τε και νέοι· Κ' είπατε μεγαλοφώνως, Είπατε τ' όλοι συμφώνως, Ασπαζόμεν' εις τον άλλον Μ' ενθουσιασμόν μεγάλον: Έως πότε' η τυραννία; ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ».

⁶⁹ Εις το Πολεμιστήριον Σάλπισμα απευθυνόμενος εις τους συμπατριώτας του γράφει εις το πρώτον απόσπασμα «Φίλοι μου συμπατριώται, Δούλοι νά 'μεθα ως πότε των αχρείων Μουσουλμάνων, Της Ελλάδος των τυράννων; Εκδικήσεως η ώρα Έφθασεν, ω φίλοι, τώρα· Η κοινή ΠΑΤΡΙΣ φωνάζει, Με τα δάκρυα μας κράζει: «Τέκνα μου, Γραικοί γενναίοι, Δράμετ' άνδρες τε και νέοι· Κ' είπατε μεγαλοφώνως, Είπατε τ' όλοι συμφώνως, Ασπαζόμεν' εις τον άλλον Μ' ενθουσιασμόν μεγάλον: Έως πότε' η τυραννία; ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ».

⁷⁰ Εις τα προλεγόμενα του έργου του Cesare Beccaria «Περί άμαρτημάτων και ποινών, πολιτικώς θεωρουμένων· σύγγραμμα ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΒΕΚΚΑΡΙΟΥ,

των νεωτέρων κριτικών. Παρά τας εκδόσεις ταύτας άναγκαίον είναι να έχη ή βιβλιοθήκη σας, και όσας έγγραψαν χωριστάς οι ρηθέντες κριτικοί φιλολογικας παρατηρήσεις, συντελούσας και αυτάς εις την κατάληψιν της Έλληνικής γλώσσης»⁷¹.

Διά την αναβάθμισιν της παιδείας εις την Ελλάδα σημαντικόν ρόλον κατά τον Κοραή διαδραματίζει η οικογένεια. Ως ιατρός, εγνώριζεν ότι αι πρώται γνωσικαί καταθέσεις και εγχαράξεις εις την ζωήν του ατόμου, είναι ουσιώδους βαρύτητος διά την διαμόρφωσιν του καταλλήλου υποβάθρου, επί του οποίου θα εστηρίζοντο όλοι οι δομικοί λίθοι της περαιτέρω παιδείας.

Κυρίως, αι ηθικαί αρχαί της αληθείας, της δικαιοσύνης, της υπευθυνότητος, της εντιμότητος μεταλαμπαδεύονται υπό των γονέων διά του εμπράκτου παραδείγματος και των λόγων των. Επ' αυτών θα οικοδομηθούν και όλαι αι άλλαι αρεταί, αι οποίαι θα μορφοποιήσουν το περίγραμμα της προσωπικότητος των νέων ανθρώπων. Αι οικονομικαί δυνατότητες των γονέων θα πρέπει να αποβλέπουν αφ' ενός μεν εις την κάλυψιν των βασικών αναγκών των τέκνων των, αφ' ετέρου δε εις την παροχήν της καταλληλοτέρου παιδείας, διά την καλλιέργειαν της γνώσεως και της αρετής. Αι άσκοποι και αδικαιολόγητοι δαπάναι, αι οποίαι δεν αποβλέπουν εις την καλλιέργειαν των αρετών, ασκούν κατά κανόνα αρνητικήν επίδρασιν επί της προσωπικότητος των τέκνων και αμβλύνουν το αίσθημα της ευθύνης, του καθήκοντος και της αγωνιστικότητος.

Μετά από την οικογένειαν, το σχολείον είναι ο κύριος συντελεστής της ορθής εκπαιδεύσεως και της διαμορφώσεως του χαρακτήρος του ανθρώπου. Κατά τον Κοραή, το αίσθημα της ελευθερίας καλλιεργείται διά της παιδείας εις το σχολείον. Διά τον λόγον αυτόν η πατρίς χρειάζεται να ιδρύωνται συνεχώς σχολεία εις όλα τα μέρη εντός και εκτός της Ελλάδος, διά να διδάσκει η πίστις εις τον Θεόν, η γλώσσα, η ιστορία, η φιλοσοφία, η επιστήμη, το δίκαιον, η παράδοσις του έθνους και αι σύγχρονοι ανθρωπιστικά αξια, αι οποίαι είναι η προέκτασις των ανθρωπιστικών αξιών της Αρχαίας Ελλάδος⁷².

Το διδακτικόν υλικόν θα πρέπει να είναι κατάλληλον διά την ηλικίαν και την νοητικήν στάθμην των μαθητών και να προσφέρεται κατά τρόπον απλούν, σαφή, κατανοητόν, ευπρόσληπτον κατά το μέτρον της ηλικίας, της δεκτικότητος και των διαφερόντων αυτών. Τα βιβλία πρέπει να είναι γραμμένα και διατυπωμένα εις απλή γλώσσαν, η οποία κατά τον Κοραήν θα πρέπει να διαμορφωθή ως μέση οδός μεταξύ αρχαϊζούσης και δημοτικής, ώστε να διατηρεί τον πλούτον της πρώτης και να έχη την απλότητα της δευτέρας.

Μεταφρασθέν εκ της Ιταλικής γλώσσης, και διά σημειώσεων εξηγηθέν υπό Δ. ΚΟΡΑΗ, 'ιατρού και μέλους [...], Έν Παρισίοις: De l'Imprimerie de Baudelot et Eberhart, 1802».

⁷¹ Κοραής Προλεγ. 1831 σ. 402.

⁷² Εις την στοιχειώδη παιδείαν ο Κοραής είχε την γνώμην ότι απαραίτητος είναι η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσης (γραφή και ανάγνωσις), η αριθμητική, η Ιερά Ιστορία και η Κατηχητική, η Ελληνική Ιστορία, η Γυμναστική και η Μουσική. Εις την δευτεροβάθμιον εκπαίδευσιν θα πρέπει να διδάσκωνται η Αρχαία και Νέα Ελληνική γλώσσα, τα Λατινικά, τα Μαθηματικά, η Φιλοσοφία, τα Θρησκευτικά, η Ρητορική, η Ελληνική Ιστορία, η Μουσική, η Γυμναστική και η Ζωγραφική.

Η παιδεία κατά τον Κοραήν δεν αποτελεί προνόμιον των ολίγων, αλλά δικαίωμα όλων, διά τον λόγον αυτόν θα πρέπει να κατανέμεται ισοτίμως προς όλους, οι οποίοι πρόκειται εν συνεχεία να διαμορφώσουν μίαν νέαν ενάρτετον κοινωνίαν διαπνεομένην υπό της ελευθερίας, της ισότητος, της δικαιοσύνης, της φιλαλληλίας, του σεβασμού και της αξιοπρεπείας.

Ο διδάσκαλος πρέπει μετά σταθερότητος να κρατή το ηδάλιον της παιδείας και να παρέχη τας γνώσεις με μεθοδικότητα, ενθουσιασμόν, ευγένειαν και αγάπην, απευθυνόμενος με στοργήν εις τους μαθητάς και εμμέσως εις τας οικογενείας αυτών. Ο διδάσκαλος ουδέποτε επιβάλλει ποινάς, αλλά παρέχει ηθικάς αμοιβάς και επαίνους εις τους διακρινόμενους διά την επιμέλειαν των μαθητάς. Εγνώριζεν, ως έμπειρος ιατρός, ότι ο φόβος και η άσκησις ποινών αποδυναμώνουν ψυχικώς τον άνθρωπον και ιδίως τον μαθητήν και εμβάλλουν το αίσθημα της ανασφαλείας και της αβεβαιότητος, τα οποία έχουν αρνητικάς επιπτώσεις επί της διεργασίας της μαθήσεως. Αντιθέτως ο έπαινος και αι ηθικαί αμοιβαί αναπτρώνουν τας εσωτερικάς δυνάμεις του μαθητού και ισχυροποιούν τον ενθουσιασμόν και την αγάπην διά την μάθησιν και την σταθεράν καλλιέργειαν της γνώσεως.

Ο διδάσκαλος συνειδητοποιών, ότι η παιδεία είναι «φύλαξ της ελευθερίας» αντιλαμβάνεται, ότι ο ίδιος καθίσταται διά της μεταδόσεως των γνώσεων και της καλλιέργειας των ηθικών αξιών λειτουργός της ελευθερίας και ως εκ τούτου αληθώς «σωτήρ του έθνους».

Το 1830, ο Κοραής απεφάσισεν υπό την αιγίδα της Φιλελληνικής Εταιρείας να ιδρύση έν Ελληνογαλλικόν Λύκειον εις Παρισίους, διά να προσφέρη ανωτέραν παιδείας εις τους νέους της Ελλάδος οι οποίοι διέμεναν εις την Γαλλίαν ή θα ήρχοντο εξ Ελλάδος και ετέρων ευρωπαϊκών χωρών διά να καλλιεργηθούν «δι' ευμεθόδου διδασκαλίας» «έν παιδεία και νουθεσία Κυρίου»⁷³ και να διαμορφωθούν εις «άνδρας χρηστούς, χαρακτήρος σταθερού και στολισμένου με γενναία φρονήματα», έχοντας «πλήρη εναρμόνισιν του νου και της καρδιάς»⁷⁴.

Το Λύκειον απετέλεσεν πρωτοποριακόν, υποδειγματικόν εκπαιδευτικόν ίδρυμα εις το ποίον εκαλλιεργούντο, παραλλήλως προς την γνώσιν της Ελληνικής, Λατινικής,

Γαλλικής και Αγγλικής γλώσσης, της φιλοσοφίας, της λογικής, της ιστορίας, της γεωγραφίας, των μαθηματικών, της φυσικής, της ιχνογραφίας, της μουσικής και της χημείας, αι υψηλαί αρχαί της φιλεργίας, της αυτοουργίας, της αυταρκειάς, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και της ισονομίας. Εν μέσω των ολίγων σχετικώς μαθητών του, εφοίτησαν εις αυτό ο Ν.Κ. Κανάρης, υιός του πυρπολητού και ο Εμμ. Πρασακάκης. Ο Κοραής έθεσεν το Λύκειον⁷⁵ υπό την προστασίαν του Κόμητος Λαστευρή και υπό την διεύθυνσιν του Νεοφύτου Βάμβα, αλλά λόγω αρνήσεως του Βάμβα, η διεύθυνσις τελικώς ανετέθη εις τον Φίλιππον Φουρναράκην.

Ο Κοραής επιμελείτο προσωπικώς των υποδειγματικών σπουδών των μαθητών, μεταβαίνων καθημερινώς εις το Λύκειον και διδάσκων διά των συνεχών εμπνευσμένων συμβουλών και παραινέσεων του, ιδίως δε διά του ευγενούς χαρακτήρος του και του ζώντος παραδείγματος της ασκητικής ζωής του.

Οι νέοι της Ελλάδος έπρεπε κατά τον Κοραήν να εκμάθουν πολύ καλώς την μητρικήν γλώσσαν των, πριν να προβούν εις την εκμάθησιν ετέρας γλώσσης ή πριν να μεταβούν εξ Ελλάδος εις την αλλοδαπήν. Προέτρεπε τους πάντας μετά ιδιαίτερας επιμονής και εμφάσεως να επιμένουν να παρέχεται εις τους νέους ελληνική παιδεία υπό Ελλήνων διδασκάλων. Ταύτα έγγραφε εις τον Κ. Κανάρην⁷⁶ και με ιδιαίτεραν αγωνίαν επανελάμβανεν εις τους φίλους του «Και παραγγέλλω και σε παρακαλώ να παραγγέλης όσους γνωρίζεις έχοντας εγκέφαλον ..., να μη πέμπωσι τα τέκνα των εις την σοφήν Ευρώπην, πλην εις ηλικίαν 18 ή 20 ετών, και αφού πρώτον σοφισθώσιν αυτού την Ελληνικήν γλώσσαν εις Ελληνικά σχολεία και από Έλληνας διδασκάλους»⁷⁷ Εις τον τομέα της παιδείας ο Κοραής, κατά τον George Finley, «υπήρξεν μέγας ανακαινιστής του εκπαιδευτικού συστήματος της Ελλάδος, όπως υπήρξεν και άριστος απόστολος του απελευθερωτικού αγώνος, ο οποίοςς δικαίως έτυχεν της ευγνωμοσύνης της πατρίδος του» [32].

Αι συνεχείς ηρωικάί προσπάθειαι του Κοραή συνίσταντο αφ' ενός μεν εις την μεταστροφήν των πεπαιδευμένων της Δύσεως υπέρ του Ελληνικού λαού⁷⁸ και του αγώνος αυτού διά την ανάκτησιν της ελευθερίας του, αφ' ετέρου δε εις την επαναφοράν των Ελλήνων εις το αρχαίον κάλλος, η οποία θα επιτυγχάνετο διά της εντρυφήσεως αυτών εις τα συγγράμματα των αρχαίων Ελλήνων και εις τας νεωτέρας επιστημονικάς και φιλοσοφικάς κατευθύνσεις ως αύται διμορφώνοντο κατά την εποχήν του διαφωτισμού εις τα ακαδημαϊκά και επιστημονικά ιδρύματα της Δυτικής Ευρώπης.

⁷³ Α. Κοραής, Επιστολή από 15.2.1830, Αλληλογραφία, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1984, σσ. 170-177.

⁷⁴ Η προσφορά του Κοραή εις την παιδείαν ανεγνωρίσθη υπό της αγωνιζομένης διά την ανάκτησιν της ελευθερίας της Ελλάδος. Η Γ' Εθνοσυνέλευσις εις την Τροιζίνα απηύθυνεν εις τας 9 Απριλίου του 1827 επιστολήν εις τον Κοραήν, η οποία μεταξύ άλλων ανέφερεν «Η Ελλάς σε συγχαίρει, άριστε συμπολίτα, χαίροντα διά την ανάστασιν αυτής. Ευγνωμονεί ευεργετηθείσα ευεργεσίαν ανεκτίμητον, ένεκα των άρίστων συγγραμμάτων σου. Ο προς την παιδεία έρωσ των Ελλήνων επήγασεν από τα φώτα όσα προ πινων χρόνων ενέσπειρας εις τας καρδιάς των, τα προλεγόμενά σου από τα βιβλία όσα επρομήθευσεν εις την Πατρίδα ο πατριωτισμός σου και από τα σχολεία όσα ήγειραν αι σοφαί συμβουλές σου. Τοιούτων αγαθοποιών αιπιών αποτελεσμάτων είναι άξια της ευγνωμοσύνης των γενεών και των αιώνων. Το Ελληνικός Έθνος συνηγμένον εις την Γ' Εθνικήν Συνέλευσιν, διά τα μεγάλα του συμφέροντα, σου προσφέρει το σέβας και την εκ μέσης καρδιάς αγάπην του, αισθάνεται πόνον, διότι δεν μπορεί να κατασπασθή την ιεράν σου κορυφήν, καταφιλεί όμως τα χρυσά σου λόγια, τα σοφά σου παραγγέλματα, συνομιλεί με τα βιβλία σου και φωτίζει το πνεύμα και την καρδιαν σου, ευχόμενον να μην παύσεις να κοινοποιείς τα αγαθά σου φρονήματα εις τους συμπολίτας σου, συμβουλευών δια τα κοινά συμφέροντα»

⁷⁵ Η λειτουργία του Λυκείου διήρκεσεν έως του Σεπτεμβρίου του 1832.

⁷⁶ Α. Κοραής, Επιστολή από 10.9.1827, Αλληλογραφία, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1984, σσ. 41-42.

⁷⁷ Α. Κοραής, Επιστολή από 11.5.1829, Αλληλογραφία, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1984, σσ. 141.

⁷⁸ Ο Άμαντος υπογραμμίζει «Όταν μελετηθή καλύτερα τὸ ἔργον τῶν φιλελλήνων, θὰ ἴδωμεν ἴσως μὲ ἐκπληξιν πόσον συνετέλεσεν εις αὐτὸ καὶ ὁ Κοραής»

Το έργο αυτό ήτο ιδιαίτερος δυσχερές διά την Ευρώπην της εποχής του Κοραή, η οποία διεπνέετο υπό του πνεύματος του φιλο-οθωμανισμού και αντιμετώπιζεν συγχρόνως ισχυρά ανθελληνικά ρεύματα, προερχόμενα από πολλά κατευθύνσεις.

Ο Κοραής αντιμετώπισεν μετά ανδρείας, επιμονής και σοφίας, ως επιδέξιος ιατρός, ο οποίος μάχεται προς τον θάνατον, όλας τας ανθελληνικές απόψεις, γράφων διηλεκτικώς διά την κεφαλαιώδη συμβολή των Ελλήνων εις την ανάπτυξιν του παγκοσμίου πολιτισμού, ανατρέπων συγχρόνως, διά αδιασείστων στοιχείων, δεδομένων και ευστόχων επιχειρημάτων, όλας τας εκφρασθείσας κακοδοξίας και αλλοιώσεις την αληθείας⁷⁹. Ως έμπειρος ιατρός προσεπάθησεν να ανατρέψη και κατ' ουσίαν να θεραπεύση όλας διατυπωθείσας νοσηράς απόψεις διά να επικρατήσιν το υγιές περί ελληνισμού πνεύμα εις την σκέψιν των ευρωπαϊών και αμερικανών ιστορικών, φιλοσόφων, φιλολόγων και πολιτικών.

Εις την αλληλογραφίαν του μετά του Thomas Jefferson⁸⁰, η οποία συνίσταται εις τρεις επιστολάς του Κοραή⁸¹ και

⁷⁹ Εν μέσω των εχόντων ανθελληνικών τοποθέτησιν ήσαν κυρίως (α) ο ελληνιστής d' Anse de Villoison, ο φιλόσοφος Cornelius de Pauw και ο διπλωμάτης Jacob Salomon Bartholdy. Ο Villoison ήτο αρχικώς φίλος του Κοραή, συμπαρασταθείς κατά τα πρώτα έτη της εγκαταστάσεως αυτού εις Παρισίους, εν συνεχεία όμως υπήρξεν ισχυρά διάστασις των απόψεων αυτών, καθ' όσον ο Villoison υπεστήριζεν την καθολικήν φθίνουσαν πορείαν του ελληνισμού από του 4ου ήδη π.Χ αιώνας. Ο Cornelius de Pauw, Ολλανδός, εγκατεστημένος εις την Γερμανίαν υπεστήριζεν ότι ο Ελληνικός πολιτισμός ήτο μιν αξιόλογος, αλλά εσθητήριζεν εις την ασέβειαν, την ηθικήν παρέκκλισιν και την έλλειψιν κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι σύγχρονοι Έλληνες και ειδικώτερον οι Μανιάται ήσαν απόγονοι σκλάβων Λακώνων. Τας ασεβείας αυτάς απόψεις, τας οποίας εχαρακτήριζεν ως τερατολογίας, ανέτρεψεν ο Κοραής διά του Υπομνήματος, το οποίον ανεγνώσθη το 1803 ενώπιον των μελών της Εταιρείας των Παρατηρητών του Ανθρώπου. Τας ορθάς και δικαίας θέσεις του Κοραή διά την Ελλάδα, εις τας οποίας υπεγραμμίζετο μετ' εμφάσεως η αναγέννησις της νεωτέρας αγωνιζομένης Ελλάδος, διά της αναζωπυρώσεως των αξιών της Αρχαίας Ελλάδος, προσεπάθησεν να ανατρέψη και να ανασκευάση ο διπλωμάτης, Jacob Salomon Bartholdy, εις την περιηγητικήν αφήγησιν του, επανερχόμενος εξ Ελλάδος μετά από διετή παραμονήν του εις αυτήν. Κατά τον Bartholdy, η Ελλάς πλέον ήτο έν δάσος με υπέργηρα δένδρα, τα οποία δεν ηδύναντο πλέον να επαναβλαστήσουν, απορρίπτων ούτως πλήρως το ενδεχόμενον της «παλιγγενεσίας της Ελλάδας», την οποίαν μετά τόσης εμφάσεως υπεστήριζεν ο Κοραής.

⁸⁰ Ο Thomas Jefferson ήτο ο τρίτος Πρόεδρος των ΗΠΑ (1801-1809). Συνέταξεν την διακήρυξιν της ανεξαρτησίας (Declaration of Independence), ίδρυσεν το Πανεπιστήμιον της Βιργινίας και εκαλλιέργησεν εν εκτάσει τας ανθρωπιστικές αξίας. Διεκρίνετο διά τον αληθή φιλελληνισμόν του, τον οποίον εκαλλιέργησεν και ενεδυνάμωσεν η φιλία του μετά του Κοραή.

⁸¹ Ο Κοραής εγνώρισεν τον Jefferson, όταν εκείνος ήτο εις Παρισίους κατά τα έτη 1784-1789. Έκτοτε τους δύο πατριώτας συνέδεεν βαθεία φιλία και σεβασμός, καθ' όσον μοιράζοντο τας ίδιās αρχάς περί ελευθερίας, δημοκρατίας, αξιοπρεπείας και σεβασμού προς το ανθρώπινον πρόσωπον. Ο πρόεδρος Ομπάμα, το 2016, εις ομιλίαν του εις το Προεδρικόν Μέγαρον ανεφέρθη εις την αλληλογραφίαν των δύο ανδρών και τα κοινά σημεία, τα οποία συνέδεαν αρρηκτικώς τας δύο χώρας. Εις την τρίτην επιστολήν του, η οποία συνώδευεν την αποσταλείσαν εις τον Jefferson έκδοσιν των «Πολιτικών» του Πλουτάρχου (Πλουτάρχου τὰ Πολιτικά τουτέστι, Περί τοῦ ὅτι μάλιστα τοῖς ἡγεμόσι δεῖ τὸν φιλόσοφον διαλέγεσθαι· Πρὸς ἡγεμόνα ἀπαιδευτον· Εἰ πρεσβυτέρω πολιτευτέον· Πολιτικά παραγγέλματα· Περί μοναρχίας και δημοκρατίας και ὀλιγαρχίας, Έκδοσις τὸς διορθουίντος Α. Κ., σειρά: Παρέργων Έλληνικῆς Βιβλιοθηκῆς τόμος ἔκτος, Έν Παρισίοις: Έκ τῆς Τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου πατρὸς και υἱών, 1824), ο Κοραής πρόβη εις ένθερμον έκκλησιν διά ενεργή συμμετοχήν της Αμερικῆς εις τον απελευθερωτικόν αγώνα των Ελλήνων.

μίας εκτενή απάντησιν του Αμερικανού προέδρου [35, 36], ο Κοραής αφού αναλύει τας υπερόχους αρχάς της ελευθερίας, της γνώσεως, της σοφίας και του πολιτισμού, αι οποίαι εκαλλιεργήθησαν και εβιώθησαν εις την Ελλάδα και εξ αυτής μεταλαμπαδεύθησαν και ακτινοβόλησαν εις όλον τον κόσμον, εκάλει την Αμερικῆν να συστρατευθῆ υπέρ του αγώνος διά την ανεξαρτησίαν και την ελευθερίαν της Ελλάδος, διά να καταδείξη την πίστιν της εις τας ηθικάς αξίας και τα υψηλά ιδανικά.

Ο Jefferson απήντησεν, ότι ουδείς λαός αισθάνεται μεγαλυτέραν συμπάθεια από τους Αμερικανούς διά τα δεινά τα οποία υφίστανται οι Έλληνες και ουδείς απευθύνεται διά θερμότερων και ειλικρινεστέρων δεήσεων εις τον Κύριον, διά την επιτυχίαν του ιερού σκοπού των⁸². Εν συνεχεία, αφού ο Jefferson πρόβη εις ανάλυσιν των αξιών της Δημοκρατίας, έχων ως πρότυπον την Αθηναϊκήν Δημοκρατίαν, και των αξιών της συνταγματικής διακυβερνήσεως, έχων ως πρότυπον το πολίτευμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικῆς, εκφράζει τας απόψεις του διά το ενδεικνυόμενον πολίτευμα της απελευθερουμένης Ελλάδος και την ορθήν οργάνωσιν αυτής, ως αρίστης ευνομουμένης πολιτείας, καταλήγων, ότι αι απόψεις του αποτελούν φόρον τιμῆς εις τα πνεύματα του Ομήρου, του Δημοσθένους και του λαμπρού αστερισμού όλων των σοφών και ηρώων, το αίμα των οποίων εξακολουθεῖ να ρέη εις τας φλέβας των Ελλήνων και αι αρεταί των παραμένουν ακόμη ένα βαρύ χρέος εις τους ώμους της ανθρωπότητος.

Ο Κοραής είχεν ήδη από πολλού χρόνου σαφείς απόψεις επί του τρόπου διακυβερνήσεως της χώρας, τας οποίας είχεν διατυπώσει διαυγώς εις το έργο του υπό τον απλούν και μετριόφρονα τίτλον «Σημειώσεις εις το προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος του 1822 έτους» [37], το οποίον παρέμεινεν επί μακρόν υπό μορφήν σημειώσεων, ανέκδοτον έως τον θάνατον του Κοραή, εκδοθέν αργότερον εις Αθήνας το 1933, την περίοδον της αβασιλεύτου δευτέρας Ελληνικής Δημοκρατίας⁸³. Το έργο αυτό αποτελεί καρπὸν βαθείας γνώσεως των πολιτικών απόψεων των αρχαίων Ελλήνων και των πολιτευμάτων των ευρωπαϊκῶν χωρῶν, ιδίως δε της μεταπαναστατικής Γαλλίας, τα οποία εμελέτησεν εις βάθος ο Κοραής.

Κατά τον Κοραή, ο μόνος ασφαλῆς σύνδεσμος της πολιτικής κοινωνίας είναι η ισονομία και η ελευθερία της συνειδήσεως εκάστου πολίτου. Ο Κοραής απορρίπτει την μοναρχία και οιανδήποτε διακυβέρνησιν, η οποία αναιρεί την ισότητα των πολιτών. Εν μέσω της πολιτικής κρίσεως, η μόνη μόνιμος και αρραγῆς πολιτεία θα είναι εκείνη, εις την οποίαν η μέση τάξις των πολιτών υπερβαίνει τας λοιπάς εις αριθμόν και η παιδεία παρέχεται ισοτίμως δωρεάν εις όλας τας κοινωνικάς ομάδας και τάξεις.

⁸² Ο Jefferson εις την επιστολήν του υπεγράμμιζεν μετά πλήρους μεθέξεως «...we offer to heaven the warmest supplications for the restoration of your countrymen to the freedom and science of their ancestors» (Monticello Oct. 31. 23.)

⁸³ Η έκδοσις εγένετο διά της μερίμνης του Καθηγητού Θ. Βορίδη, ο οποίος ήτο υποστηρικτής των δημοκρατικών αξιών, τας οποίας προέβαλεν ευγλωττως ο Κοραής εις το έργο του.

Η πολιτεία κατά τον Κοραήν θα πρέπει να είναι φυτόριον αρετών εντός του κλίματος της ελευθερίας, καθ' όσον «της αρετής το φυτόν ούτε βλασταίνει ούτε αυξάνει, αν δεν έχει γεωργόν την Ελευθερίαν και η ελευθερία είναι θυγάτηρ της Ευνομίας»⁸⁴.

Ο θάνατος του Κοραή

Ο Αδαμάντιος Κοραής εξεδήμησεν εις Κύριον εις Παρισίους, εις την οικίαν του επί της οδού Madame 15 εις τας 6 Ἀπριλίου του 1833 [38], ένθα έζη εις άκραν απλότητα, συγγράφων και αγωνιζόμενος διηνεκώς διά το μεγαλείον της Ελλάδος, την οποίαν ητύχησεν να ίδη εις το τέλος της ζωής του ελευθέραν.

Ήδη από τας 3 Μαΐου του 1825 είχεν συντάξει την διαθήκην του⁸⁵ διά της οποίας τα βιβλία του, τα οποία ήσαν τα μόνα υπάρχοντα περιουσιακά στοιχεία του θα περιήρχοντο τελικώς εις το Γυμνάσιον της Χίου⁸⁶. Προ του θανάτου του είχεν επιπροσθέτως αναθέσει εις τους συμπατριώτες του Φ. Φουρναράκη, Κ. Πιτζιπιό, Σ. Γαλάνη και Κ. Ράλλη, να συλλέξουν και να καταγράψουν όλα τα χειρόγραφα του, ώστε να παραδοθούν πλήρη εις τους κληρονόμους του, ευχόμενος διά την περαιτέρω αξιοποίησιν των.

Αι συνθήκαι του θανάτου του θα εχαρακτηρίζοντο, εν πολλοίς, ως ασυνήθεις. Ο θάνατος, κατ' ουσίαν, επήλθεν εξ ατυχήματος. Την μεσημβρίαν της 18ης Μαρτίου (6ης Μαρτίου) του 1833, κατά την ώραν του γεύματος, ο Κοραής, κύψας εκ του καθίσματος, διά να λάβει έν αντικείμενον εκ του δαπέδου, έπεσεν επί του δεξιού μηρού του. Οι ιατροί κληθέντες εθεώρησαν, ότι επρόκειτο περί κατάγματος της κεφαλής του μηριαίου οστού, παρ' όλην την αντίθετον άποψιν του Κοραή, ο οποίος επέμενεν ότι ήτο θλάσις των μυϊκών μαζών.

Επί τη βάσει της διαγνώσεως των, οι ιατροί τον έθεσαν εις πλήρη κατάκλισιν, την οποίαν υπέμεινεν μετά αταραξίας και ηρεμίας ψυχής απαγγέλων συνεχώς τον 136ον Ψαλμόν και προσευχόμενος διά την αποκατάστασιν της αναξιοπαθούσης πατρίδος [39].

Την ογδόην ημέραν από της πτώσεως, εν τούτοις οι ιατροί διεπίστωσαν ευρείας εκχυμώσεις εις τον μηρόν και κατενόησαν ότι δεν ήτο μεν κάταγμα αλλά η πτώσις όντως επέφερεν ευρείαν θλάσιν των μυϊκών μαζών. Ευλόγως μετέβαλαν εν συνεχεία μεν την θεραπευτικήν αντιμετώπισιν, αλλά τόσοσν η ηλικία και η εκ της κατακλίσεως καταβολή, όσον και η γρίππη, η οποία επιπροσετέθη, συνέτειναν εις την επέλευσιν του θανάτου εις τας 12:40 μετα το μεσονύκτιον, της 6ης Ἀπριλίου (25ης Μαρτίου) [40].

Η τελευταία λέξις την οποίαν είπεν όταν εξέπνευσεν ήτο η λέξις Πατρίς. Εις τας χείρας του ήσαν ακόμη τα δοκίμια των Προλεγομένων εις τους Αρχαίους Έλληνας συγγραφείς, τα οποία έγιναν «μέγα όργανον φωτισμού του έθνους»⁸⁷.

Η εξόδιος άκολουθία ετελέσθη την Δευτέραν 8 Ἀπριλίου του 1833, εις τας 11 π.μ εις την μικράν Ρωσικήν Ορθόδοξον εκκλησία των Παρισίων, επί της οδού Neuve-de-Berry, διά της συμμετοχής πολλών Ελλήνων, Γάλλων και ξένων Ευρωπαϊών φίλων, συνεργατών του Κοραή, οι οποίοι εθαύμαζον το έργον του, εσέβοντο την προσωπικότητα του και ήσαν ευγώμονες διά την πολύτιμον προσφοράν του εις τα γράμματα, τον πολιτισμόν, την Ιατρικήν επιστήμην και ιδίως εις την Πατρίδα⁸⁸.

Η τελευταία κατοικία του ασκητικού και σοφού Διδασκάλου ήτο πλέον εις τα Κοιμητήρια του Mont-Parnasse, εις Παρισίους, ένθα εξεφωνήθησαν οι αποχαιρετηστήριοι λόγοι [40]. Η ανακομιδή των οστών του Κοραή εις την ελευθέραν πατρίδα του, εις τας Αθήνας εγένετο την 8ην Ἀπριλίου του 1877⁸⁹.

Ο Αδαμάντιος Κοραής καθ' όλα τα έτη της ζωής του έζησεν, έδρασεν, εδίδαξεν, εστήριξεν, ηγωνίσθη και απέθανεν ως Έλλην και αληθής Χριστιανός⁹⁰.

Μετά τον θάνατον του ο Αδαμαντιος Κοραής, ο ελληνιστής ιατρός, «ο άγχινούστατος, ό εύφυέστατος»⁹¹ ο χαρακτηρισθείς ως *vir incomparabilis, vir doctissimus, vir summus*⁹², ο πατριάρχης τής νεοελληνικής Κλασικής

⁸⁷ Φουρναράκης Φ. Προς τους αναγνώστας. Εις τα προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνας συγγραφείς 1833.

⁸⁸ «Ο Κοραής είναι ο μεγαλύτερος σοφός της νεωτέρας Ελλάδος, ο οποίος διεκρίθη και ως ιατρός και ως θεολόγος και ως φιλόλογος και ως ιστορικός και ως πολιτειολόγος και ως λεξικογράφος και ως γλωσσολόγος. Τοιαύτην επιστημονικήν ευρύτητα ουδείς άλλος Έλλην από πολλών αιώνων ανέπτυξεν, ολίγοι πάντως και εκ των ξένων σοφών. ΑΛΛ' ο Κοραής υπερέχει και ως άνθρωπος, διότι έζησεν βίον σωκρατικών και έταξεν εαυτόν ως εθνομάρτυς εις την υπηρεσίαν της πατρίδος, εν μέρει δε και της ανθρωπότητας». Κων. Αμαντος «Αδαμάντιος Κοραής» περ. «Ελληνικά», τόμ. 6ος (1933), σελ. 35.

⁸⁹ Τα κατά την ανακομιδήν των οστών Αδαμαντίου Κοραή από Παρισίων εις Αθήνας τη ογδόη Ἀπριλίου του έτους 1877, Αθήνησι: Εκ του Τυπογραφείου της Φιλοκαλίας, 1877

⁹⁰ Μπαλάνος Δ. Ο Κοραής περί Εκκλησίας και κλήρου. Εις: Α Κοραή Άπαντα Τομ.1 Εκδ. Μπίρης Αθήναι 1969, σς. 439-452.

⁹¹ Αμάντος 1933

⁹² Χαρακτηρισμοί ούτοι «ασύγκριτος, λογιώτατος, υπέρτατος, ωλοκληρωμένος» απεδόθησαν εις τον Κοραήν υπό των Schaeffer, Sintenis, Doener, Bekker, λογίων εκδοτών των έργων του.

⁸⁴ Εις τα προλεγόμενα εις τα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλους σελ.26.

⁸⁵ Η διαθήκη του 1825, εδημοσιεύθη ελληνιστί εις την «Αποθήκην των Ωφελίμων Γνώσεων», τ. 3, αρ. 25, Σμύρνη, Ιαν. 1839. Εις την Γαλλικήν η διαθήκη υπάρχει, εις αντίγραφον του 1833, φυλασσόμενον εις την Ιστορικήν και Εθνολογικήν Εταιρείαν της Ελλάδος, αρ. 16312. Εκτελεστήν της διαθήκης ο Κοραής ώριζεν τον Φραγκίσκον Θυρότον,

⁸⁶ Κληρονόμους του άφησεν ο Κοραής τους κυρίους Ιάκωβον Ρώταν, τον Ζ. Βλαστόν, και τον Αλέξανδρον Κοντόσταυλον. Εάν εις εξ αυτών απέθανεν, εζήτησεν «οι μείναντες εν ζωή νά τον Κληρονομήσι».

Φιλολογίας⁹³, το έμψυχον ταμείον της φιλοσοφίας⁹⁴, ο πατριώτης ο αδιαλείπτως αγωνιζόμενος διά την ελευθερίαν, τας αρετάς, την πρυτάνευσιν του αρχαίου κάλλους, τας ηθικάς αξίας, την γνώσιν και την σοφίαν θα χαρακτηρισθή «ως εἷς εκ των διασημοτέρων ελληνιστῶν παγκοσμίως» και «ο μεγαλύτερος σοφός της νεωτέρας Ελλάδος» [41].

Κατά τους λόγους του Πέτρου Βραΐλα « το όνομα του Κοραή δεν δύναται να αποχωρισθῆ από της Εθνικής ημών αναγεννήσεως, καθώς η προς αυτόν ευγνωμοσύνη ουδέποτε θέλει εξαλειφθῆ από τας καρδίας των επερχομένων γενεών»⁹⁵.

---

⁹³ Νικόλαος Α.Ε. Καλοσπύρος Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὡς κριτικὸς φιλόλογος καὶ ἐκδότης: ἓνα κεφάλαιο στὴν Ἱστορία τῶν Κλασικῶν Σπουδῶν στὴν Εὐρώπη τοῦ 19οῦ αἰῶνα (τὸ χφ. Χίου 490) Διδακτορικὴ διατριβὴ ΕΚΠΑ Ἀθήνα 2004

⁹⁴ Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον Πάριον

⁹⁵ Ομιλία εἰς τὸ Λονδίνον τὴν 10ῃν Ἰουλίου τοῦ 1872. Βλέπε Μαμούκα Α. Ἀδαμάντιος Κοραῆς Βίος καὶ Ἔργα Ἀθήναι ΜΙΕΤ 1999, σελ.187.

Βιβλιογραφία

1. Αδαμαντίου Κοραή Βίος συγγραφεὺς παρὰ τοῦ ἰδίου Τυπογραφεῖον Νικήτα Πασσάρη Αθήνησι 1870.
2. Κοραῆς Αδαμάντιος Ἀλληλογραφία I-VI 1964-1984 ἐκδοτ. ἐπιτροπή: ΚΘ.Δημαρᾶς, Α. Αγγέλου, Α. Κουμαριανού, Εν. Φραγκίσκος, [Ο.Μ.Ε.Δ.], Νέα Ἑλληνικά Κείμενα. Επιστασία ΚΘ.Δημαρᾶ, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Τόμ. I (1774-1798), Αθήνα 1964, – Τόμ. II (1799-1809), Επιστασία ΚΘ.Δημαρᾶ, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», 1966 – Τόμ. III (1810-1816), Επιστασία ΚΘ.Δημαρᾶ, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖο «Ἑρμῆς», 1979 – Τόμ. IV (1817-1822), Επιστασία Κ. Θ. Δημαρᾶ, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖο «Ἑρμῆς», 1982 – Τόμ. V (1823-1826), Επιστασία ΚΘ.Δημαρᾶ, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖο «Ἑρμῆς», 1983 – Τόμ. VI (1827-1833), Επιστασία ΚΘ. Δημαρᾶ, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖο «Ἑρμῆς», 1984.
3. Θερεϊανός Δ. Αδαμάντιος Κοραῆς Τόμος I. Αναλώμασι του Οικονομείου Κληροδοτήματος Εν Τεργέστῃ 1989.
4. Πέτρου Σ. Γράμματα ἀπὸ το Αμστερνταμ. Επιμέλεια Φίλιππος Ηλιού, Εκδ. «Ἑρμῆς» NEB, 1976.
5. Rashdall, H. Universities of Europe in the Middle Ages. 2 vols. in 3. Revised ed. Oxford, 1895.
6. Bonnet, Hubert. La Faculté de Médecine de Montpellier: Huit siècles d'histoire et d'éclat. Montpellier: Sauramps Médical, 1992.
7. Strobelberger, E. Historia Monspeliensis. Nuremberg, 1625
8. Fournier, M. Les Statuts et Privilèges des Universités Françaises depuis leur Fondation jusqu'en 1789. 4 vols., Paris, 1890-1894.
9. Alexandre Germain Histoire de la Commune de Montpellier, 3 vols., new ed., Montpellier, 1871.
10. de Covino S. Libellus de iudicio Solis in conviviis Saturni. In: Opusculum relatif a la peste de 1348, compose par un contemporain. In: Bibliothéque de l'ecole de Chartes, S. 1, 2: 201-243.
11. D'Irsay S. The black death and medieval universities. Ann. Med. Hist. 7: 220-5, 1925.
12. Noé le Grand. La collection des thèses de l'Ancienne Faculté de Médecine de Paris depuis 1539 et son catalogue inédit jusqu'en 1793. Paris Honore Champion 5, Quai MalaQuai, 5 ; 1913.
13. Ἀνδρέας Μάμουκας, Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Βίος καὶ ἔργα [1881], φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1989.
14. Williams, Elizabeth A. A cultural history of medical vitalism in enlightenment Montpellier. Routledge, 2017.
15. Pinel Philippe. Nosographie philosophique. 1807: 279-286.
16. Κοραῆ Α. Τα μετὰ θάνατον ευρεθέντα συγγράμματα. Τόμος δεῦτερος Ἐπιστολαὶ Αδαμαντίου Κοραῆ Ἐπιμελεία Ν.Μ.Δαμαλά Τόμος Πρώτος. Αθήνα, Τύποις Ἀδελφῶν Περρῆ. Ἐν Αθήναις 1885.
17. Irodotou C. (2020). Adamantios Korais - Towards an Intellectual Biography: His medical work. PIXELS@humanities, 1. doi:https://doi.org/10.12681/pixels-h.25400.
18. Berlan H. Faire sa médecine au XVIIIe siècle: Recrutement et devenir professionnel des étudiants montpelliérains (1707-1789), Université P.U.L.M., Montpellier 2013, σ. 185.
19. Dulieu L. La Société Royale des Sciences de Montpellier (1706-1792), Les Sociétés savantes, Leur histoire, Actes du 100e Congrès National des Sociétés Savantes, Bibliothèque Nationale, Paris 1976, pp. 43-47.
20. Κοραῆς Α. Medicus Hippocraticus, Νικόλαος Α.Ε. Καλοσπίρος (επιμ.-μτφρ.), Ἄλφα Πι, Χίος 2009.
21. Littré É. Oeuvres complètes d' Hippocrate, v. II, J.-B. Baillière, Paris 1840.
22. Φραγκίσκος Ε Ν. Η φιλία Κοραή - Villoison και τα προβλήματα τῆς, Ο Εραμιστής, τ. I, 1963, σ. 65-73, σ. 191-120.
23. Ἄμαντος Κ. Το ἔργον του Αδαμαντίου Κοραῆ. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνῶν 1933.
24. de Raymond J.-F. La Révolution française observée par Coray et reçue par la Grèce. Marita Gilli (Ed), Région-Nation-Europe, Unité et diversité des processus sociaux et culturels de la Révolution française, Les Belles Lettres, Paris 1988.
25. Grivaud G. La diaspora hellénique en France: Actes du séminaire organisé à l'École française d'Athènes (18 octobre -1er novembre 1995), Αθήνα 2000
26. Louis de Sinner. Coray (Diamant), dans Biographie universelle, ancienne et moderne, Supplément, τ. LXI, L.-G. Michaud, Paris 1836
27. Baladié R. Strabon dans la vie et l'oeuvre de Coray, Ο Εραμιστής, 1974 ; 11 : 412-442.
28. Κόκκινος Δ. Ηπειρωτικὴ Ἑστία: μηνιαία επιθεώρησις ἐν Ἰωαννίνοις, τεύχος 7 1952.
29. Coray A. Mémoire sur l' état actuel de la civilisation dans la Grèce, lu à la Société des observateurs de l' homme, le 16 nivôse, an XI (6 janvier 1803), Paris 1803.
30. Κοραῆς Α. Σάλπισμα Πολεμιστήριον Αλεξάνδρεια: Τυπογρ. Ατρομήτου του Μαραθωνίου. 1801.
31. Δρούλια Λ. Τα πολιτικά φυλλάδια του Κοραῆ, Διήμερο Κοραῆ, 29 και 30 Ἀπριλίου 1983, Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983.
32. Finley G.: Political advice to the Greeks. EG.Pantelakis (Ed), Athens 1923, p. 35.
33. Λιβαδάς Θ. Περὶ ἐκδόσεως καὶ ἀνατυπώσεως διαφόρων τοῦ Κοραῆ ἔργων, ἔφημ. Κλειώ ἔτ. ΙΓ', ἀριθ. 658, 26/7 Φεβρουαρίου 1874, σ. 1β.
34. Βεκακάρου Περὶ Ἀδικημάτων και ποινῶν. Μεταφρ. Προλεγόμενα Αδ. Κοραῆ. Ἐκδόσις Β' Ἐν Αθήναις 1812.
35. Diamantides N D. An Elective Encounter: The Korais-Jefferson Connection. Modern Greek Studies Yearbook 37905 (1994-1995): 587-602.
36. Horton AS. Jefferson and Korais: The American Revolution and the Greek Constitution. Comparative Literature Studies 13 (1976): 323-29.
37. Κοραῆ Α. Σημειώσεις Εἰς Το Προσωρινόν Πολίτευμα Τῆς Ἑλλάδος Του 1822 Ἐτους. Επιμέλεια Θ. Βολίδου, Αθήνα 1933.
38. Μαντούβαλος Ι. Ὁ μέγας Κοραῆς ἀπεβίωσε τὴν 6 Ἀπριλίου". Ἀνέκδοτη ἔπιστολή τοῦ Φίλιππου Φουρναράκη πρὸς τὸν Θωμᾶ Σπανιολάκη (1833), Ὁ Ἐραμιστής 27 (2009), 149-163.
39. Φραγκίσκος ΕΝ. Το χρονικὸ και τα παρακόλουθα του θανάτου του Αδάμ. Κοραῆ (1833), Ἐποχές 16 (1964), 87-100.
40. Λάμπρος Σ., Παρὰ τὸν τάφον τοῦ Κοραῆ, Νέος Ἑλληνομνήμων 7 (1910), 435-442.
41. Ἄμαντος Κ. Αδαμάντιος Κοραῆς. Ἑλληνικά 1933;6:35.